

PREGLED POVIJESTI CISTERCITSKE OPATIJE BLAŽENE DJEVICE MARIJE U KUTJEVU (*HONESTA VALLIS*)

Izvorni znanstveni rad
UDK 271.1(497.5 Kutjevo)(091)

Dr. sc. STANKO ANDRIĆ

(Hrvatski institut za povijest, Zagreb - Podružnica
za povijest Slavonije, Slavonski Brod)
Starčevićeva 8
HR-35000 Slavonski Brod

U radu se na temelju svih dostupnih neobjavljenih i objavljenih izvora izlaže povijest cistercitskog samostana Blažene Djevice Marije u Kutjevu (poznatog i kao Honesta Vallis), od njegova osnutka 1232. godine do gašenja koje je vjerojatno nastupilo oko 1530. Sačuvane isprave koje se tiču samostana u Kutjevu mogu se, uglavnom, podijeliti u nekoliko skupina: dokumenti Svete Stolice u kojima se regulira pitanje poglavarstva u samostanu ili se pak opat samostana imenuje izvršiteljem papinskih dodjela različitih crkvenih beneficija; različite odredbe i zaključci općih kapitula cistercitskog reda u kojima se spominje samostan u Kutjevu (tu spada i opis vizitacije iz 1356. - 7); isprave vezane za samostanske posjede i sudske sporove s okolnim posjednicima; napokon, kraljevske isprave kojima se regulira pravo patronata nad samostanom. Jedan dokument iz 1282. potvrđuje i da je samostan djelovao kao "vjerodostojno mjesto", a iz 1460. sačuvana je svečana samostanska isprava o ustoličenju novog opata. Iako je slika o trostoljetnoj povijesti samostana u Kutjevu još uvijek dosta fragmentarna, ipak se (uz benediktinske samostane u Bijeloj i na Rudini) radi o jednom od najbogatije dokumentiranih srednjovjekovnih samostana na prostoru današnje Slavonije.

1. NADBISKUP UGRIN DE CSÁK, OSNIVAČ SAMOSTANA

Ključnu ulogu pri osnutku ove opatije* imao je kaločki nadbiskup Ugrin iz roda Csák (1219. – 1241.). On je negdje u početku svoga biskupstva stekao iz kraljevskih ruku požešku tvrđavu s njenim pripadnostima, što mu je potvrdio papa Honorije III. poslanicom od 11. siječnja 1227. Ondje se kaže da je Ugrin tu tvrđavu pribavio "za potrebe kaločke crkve, napose zbog toga da se krivovjerci sasvim protjeraju iz tih krajeva" (*ad opus ecclesie Colocensis, specialiter pro hereticis de finibus illis penitus profligandis*) (Smičiklas et alii 1904. – 1990., 3: 264, br. 237; usp. Hervay 1984., 101; Čuk 1925., 101; Adamček 1977., 111; Šanjek 1975., 76 - 77). Radi se o patarenskim hereticima, u borbi protiv kojih je Ugrin i inače igrao značajnu ulogu. Isti mu je papa 1225. godine podijelio ovlasti da vodi borbu za istrebljenje heretika u zemljama južno od Save, Bosni, Solima i Usori, a uz to mu je potvrdio raniju donaciju kralja Andrije II. kojom su i same te zemlje, također,

pripale kaločkoj crkvi (Smičiklas et alii 1904. – 1990., 3: 242 - 243, br. 216 i 217).

Ubrzo poslije tih papinskih pisama Ugrin je iskoristio svoj utjecaj u Požeškoj županiji kako bi ondje osnovao cistercitski samostan. Zanimljivo je da je to učinio upravo tu, a ne na području svoje vlastite dijeceze, koja je baš u to vrijeme izgubila svoj dio Srijema (u kojem je 1229. obnovljena Srijemska biskupija). Bačka ravnica nije bila tipičan krajolik u kakvom su se cisterciti voljeli nastanjivati: oni su, naime, bili skloni šumovitim predjelima podalje od naseljenih mjesta, obično u kakvoj dolini okruženoj gorjem. Pogledamo li raspored 18 cistercitskih opatija na zemljovidu srednjovjekovne Ugarske i Slavonije, uočiti ćemo da su obično bile smještene u prigorskim predjelima, uglavnom u zapadnim i sjevernim dijelovima kraljevstva (usp. Lekai 1976., 278; Ostojić 1963. - 5, 3: 199; Romhányi 1995., 197).

Nešto o tome kako je došlo do osnutka samostana u Kutjevu saznajemo iz bilješke o jednoj odluci cistercitskog općeg kapitula 1231. godine:

"Pregled opatije koju želi osnovati kaločki nadbiskup povjerava se opatima Szentgotthárda, Cikádora i

* Ovaj je rad dio projekta u kojem bi se trebali obraditi svi srednjovjekovni samostani u Slavoniji i Srijemu. Projekt se ostvaruje u Hrvatskom institutu za povijest – Podružnici za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu.

Pilisa, koji neka, pomno razgledavši sve uvjete, pošalju onamo braću iz Bakonya.”¹

Iako se tu izričito ne navodi mjesto novog samostana, Ferenc Hervay je nesumnjivo u pravu kad tu odredbu povezuje s Kutjevom. Tri cistercitska samostana čijim se opatima povjerava inspekcija osnovana su još u 12. stoljeću. Novi je samostan trebao biti “kći” samostana u Bakonyu, poznatijem pod imenom Zirc, u vesprenskoj biskupiji. Taj je osnovan 1182. godine, i to izravno dolaskom redovnika iz Clairvauxa; još 1208. – 1218. godine u Bakonyu/Zircu opatom je bio Francuz Ivan iz Limogesa (*Johannes Lemovicensis*), koji je po povratku u domovinu postao utjecajni prior Clairvauxa.² Iz teksta odluke razumije se da tri opata nisu birala mjesto za novi samostan, već su obišli mjesto koje je nadbiskup Ugrin već odabrao. Štoviše, on je ondje vjerojatno već započeo gradnju, jer svi srednjovjekovni katalogi cistercitskih opatija stavljaju osnutak samostana u Kutjevu već u godinu 1232.³

Smještaj Kutjeva posve odgovara cistercitskim kriterijima: u južnom podnožju gore Krndije, nešto postrani od ceste koja spaja Požegu s Našicama. Također po običaju, odabrano je mjesto uz potok, koji se zvao otprilike Kotov(a) ili Gotov(a) (današnja Kutjevačka rijeka), po kojem je i samostan dobio ime. Etimologija tog hidronima i toponima nije posve razjašnjena, ali su njegov izvorni oblik, a možda i osnova, slavenski.⁴ U

¹ *Inspectio abbatae, quam vult fundare archiepiscopus Golossensis (!) committitur abbatibus de Sancto Godardo, de Cycadorum (!) et de Pelesio, qui circumstantiis omnibus diligenter conspectis, mittant illuc conventum de domo de Bocham (!), auctoritate Capituli ulterius non expectata, si ita viderint expedire.* (Canivez 1933. – 1941., 2: 99 - 100 <god. 1231., br. 48>; usp. Hervay 1984., 101).

² Filijaciju ugarskih i slavonskih cistercitskih samostana v. u Hervay, 20; Lekai 1976., 280. O Ivanu iz Limogesa v. Romhányi 1995., 198.

³ Usp. Hervay 1984., 101, koji citira osam kataloga sastavljenih od 13. do 16. stoljeća; dva najstarija, koji se nalaze u British Library, objavljena su u *The Journal of the British Archeological Association* 26 (1870.), 282 - 92. i 357 - 65. Usp. i Fuxhoffer 1869., 2: 118; Ostojić 1963. - 5, 3: 232; 1935., 12 - 13; Turković 1936., 59 - 60. Ostojić bilježi i to da je “prvome opatu, navodno, bilo ime Nikola”. Vjerojatno ima na umu ulomak iz djela Leopolda Janauscheka, *Originum Cisterciensium tomus I* (Beč, 1877.), 182, gdje se veli: *Fortuna locus, cuius filia Vallis Honesta Quinqueecclesiensis erat, primus autem abbas Nicolaus fuisse traditur, varia usus est, sed adversa magis quam prospera; nostro tandem saeculo e maximis se emersit malis hodieque etiam non sine magno ecclesiae et reipublicae commodo floret.* Ulomak prenosi i Turković 1936., 59. No, kako je tu riječ o opatiji Zirc, to se i podatak o opatu Nikoli odnosi na nju, a ne na Kutjevo. Ipak, Hervay 1984., 208 - 216, u odjeljku o opatiji u Zircu, ne spominje tog navodnog prvog opata.

⁴ Turković 1935., 19, i Buturac 1963., 18, misle da je korijen imena Kutjevo staroslavenska riječ *kǫtǫ* ‘kut, ugao’, jer je “Kutjevo doista u kutu” (Buturac). Degmedžić 1977., 104, predlaže kao osnovu mađarsku riječ *kút* ‘zdenac, bunar’, koja doduše vrlo lijepo pristaje uz današnji oblik Kutjevo, ali ne i uz srednjovjekovni *Gotho* ili slično. Degmedžićeva nas k tome uvodi u fantastični svijet proizvodnih etimoloških i semantičkih asocijacija, povezujući na prim-

dokumentima srednjega vijeka prevladavao je mađarski oblik *Gotho* (modernom grafijom Gotó), ali 1477. nailazimo na oblik zapisan kao *Ghwthowo*, a od prvog turskog popisa 1540. imamo oblik *Kutheva* (Moačanin 1997., 141.)⁵

Najstariji sačuvani dokument koji izričito govori o ovom samostanu jest pismo pape Grgura IX. upućeno 12. svibnja 1234. upravo “opatu i zajednici Čestite Doline u Požegi, cistercitskog reda, u Pečuškoj biskupiji” (*abbati et conventui Honeste Vallis de Posega Cisterciensis ordinis, Quinqueecclesiensis diocesis*) (Koller 1782. – 1806., 2: 75 - 76 = Fejér 1829. – 1844., 3/2: 381-2 = Theiner 1859. – 1860., 1: 124, br. 210 = Smičiklas et alii 1904. – 1990., 3: 407 - 408, br. 351; usp. Hervay 1984., 101). Ime opata je u vatikanskom registru, nažalost, ispušteno. Naziv *Honesta Vallis* ‘Čestita Dolina’ karakteristično je ime cistercitskog samostana.⁶ Što se tiče odrednice *de Posega*, ona je ilustrativna za izvorno, šire značenje toponima Požega, pod kojim se u srednjem vijeku ne misli na središnji grad, nego na čitav kraj, vjerojatno cijelu Požešku kotlinu.⁷

Grgurovo pismo još jednom potvrđuje ulogu koju je pri osnutku ovog samostana imao nadbiskup Ugrin. Naime, papa obavještava cistercite da je Ugrin na području Bača osnovao hospital za bolesne i siromahe te da je papinski legat u Ugarskoj, biskup Palestrine Jakob Pecoraria, odredio da hospital vode dva brata konversa (zavjetovana laika) iz samostana u Kutjevu. Traži dakle od njih da izaberu prikladnu dvojicu i pošalju ih kad bude trebalo.

jer sintagmu *Honesta Vallis* (cistercitsko ime Kutjeva) i kasnije laskavo ime za požešku kotlinu, *Aurea Vallis*, s opatijom sv. Petra u Orvalu (< Aurea Vallis) u Luksemburgu i jednom rečenicom iz nekog njezina kodeksa koju citira Du Cange i koja sadrži riječ *honeste* (!), što sve upućuje na zaključak da je “netko ime sv. Petra shvatio lokalno, kao da je riječ o Kaptolu kraj Požege”, pa je “predikat Aureae Vallis identificirao s okolicom Požege”, a zatim je od *Aurea Vallis* “po analogiji načinjeno ime Honesta Vallis” (ibid. 105).

⁵ U vezi s oblikom koji nalazimo u turskim popisima, Moačanin napominje: “Izričito stoji *Qutheva*. Turci su bilježili uvijek sasvim fonetski. Prema tome, ‘h’ u srednjovjekovnome *Gotho* teško da se nalazi bez ikakva temelja u izgovoru” (Moačanin 1983., 114, bilj. 24).

⁶ Još su se dvije srednjovjekovne cistercitske opatije zvale *Honesta Vallis*: Val-Honnête ili Fénières u srednjovjekovnoj biskupiji Clermont, danas Saint-Flour; i Aiguebelle (prema drugom imenu koje je glasilo Aqua Bella), u srednjovjekovnoj biskupiji Saint-Paul-Trois-Châteaux, danas Valence. Usp. Cottineau 1995., col. 33 i 1122; Ostojić 1963. - 5, 3: 232, bilj. 6.

⁷ “Grad se u dokumentima srednjega vijeka skoro uvijek zove Požegavar. (...) Pod imenom Požega razumijeva se šira okolica grada. Zato se za zborni kaptol sv. Petra uvijek kaže da se on nalazi u Požegi, iako je od grada na Orljavi udaljen preko 10 km. Iz istoga je razloga i potok kod Vetova mogao imati ime Požega. Istom su Turci grad nazivali jedino – Požega” (Buturac 1963., 10). Zgodan je primjer za srednjovjekovnu upotrebu pojma Požega napomena u jednoj ispravi nastaloj 1438. u Velikoj: *Scripta in Posega, in dicta Velyke* (Nagy et alii 1871. – 1931., 8: 615).

2. PRVI OBRISI SAMOSTANSKIH POSJEDÂ

To slabo svjetlo koje bacaju vatikanski i cistercitski dokumenti na početke samostana u Kutjevu ne pravljaju bitno ni kasniji izvori iz 13. stoljeća. Oko 1235., kada na ugarskome prijestolju Andriju II. nasljeđuje Bela IV., kaločki je nadbiskup izgubio Požegu. Vrhovna vlast nad Požeškom županijom pripala je ugarskoj kraljici. Samostan u Kutjevu spominje se u Darovnici kralja Bele IV. Filipu i Lovri iz plemena Rád (*de genere Raad*), datiranoj 21. studenog 1250. (Smičiklas et alii 1904. – 1990., 4: 433 - 436, br. 376). U toj ispravi, koja se sačuvala samo u prijepisu s kraja 14. stoljeća, kralj zahvaljuje spomenutoj dvojici, kao i njihovu tada već pokojnom bratu Tomi, što su mu vjerno i junački služili naročito “u sveopćoj najezdi Tatara”, te im stoga poklanja šest različitih posjeda u Požeškoj županiji.⁸ Uvođenje u posjed izvršio je kraljičin glavni rizničar Kylianus, a svjedoci su bili požeška županica (*nobilis matrona commitissa de Posega*),⁹ neimenovani opat i konvent u Kutjevu (*abbas et conventus de Kotho*), templarski preceptor iz Požege i požeški kaptol. Ovo su bili darovani posjedi:

- 1) *Horsowch*, koji je graničio sa zemljom kaptola sv. Petra i vjerojatno je istovjetan onom Hrušovcu koji se u 15. stoljeću navodi u vezi s tvrđavom Velika, u čijoj se okolici i nalazio;¹⁰
- 2) *Puzada* (možda Posada), koji je također graničio s kaptolskom zemljom kao i zemljom u posjedu templara, a nalazio se vjerojatno oko Vetova;
- 3) *Puzada* “na drugoj strani” (*terra Puzada alterius partis*), koji se kao i prethodni nalazio uz potok zvan Požega (vjerojatno današnja Vetovka), i koji je negdje istočno od tog potoka graničio sa “zemljom crkve u Kutjevu” (*cum terra ecclesie de Kothoa*);¹¹

⁸ Potomci te trojice iz plemena Rád kasnije su poznati kao plemići od Blacke, a potom Partašovački, prema posjedu Partašovac u sjeveroistočnom dijelu županije: usp. Csánki 1890. – 1913., 2: 420, 446; Čuk 1924., 97; Buturac 1984., 16. Belinu ispravu potvrdio je 1272. kralj Stjepan V. (Smičiklas et alii 1904. – 1990., 5: 626 - 27, br. 74), a 1392. kralj Sigismund (ibid. 17: 483 - 5, br. 347). Sačuvala se samo ova potonja potvrđnica s transumptima ranijih isprava.

⁹ Čuk 1925., 95, misli da je to bila “neka gospođa iz kraljevske porodice”, što prihvaća i Buturac 1995., 18. Adamček 1977., 111, sklon je pretpostavci da iza toga naslova stoji upravo kraljica Marija, supruga Bele IV.

¹⁰ Usp. Csánki 1890. – 1913., 2: 411, s.v. Horsovcz i Hrusovcz (c); Buturac 1963., 23. Taj je posjed različit od istoimenog posjeda koji se 1380. spominje među dobrima samostana Rudina (današnji zaselak Ruševac kod Podvrškog).

¹¹ O dva posjeda zvana “Posada”, v. Csánki, 2: 420; Čuk 1925., 46 - 47; Buturac 1963., 24.

4) *Coprina* (Koprivna), koji se nalazio uz istoime-ni potok, na jednom kraju se doticao “velike ce-ste što dolazi iz Našica”, a graničio je sa zemljom požeške tvrđave, kao i sa “zemljom crkve Kutjevo na vrhu gore Požega, koja se pučki zove Sljeme” (*et tenet metas cum terra ecclesie Kothoa in sumpmitate montis Posaga, qui vulgo Zelemen dicitur*), što sve znači da tu Koprivnu valja razlikovati od one koja je u 14. stoljeću spadala na samostan na Rudini (Csánki 1890. – 1913., 2: 414 - 415);¹²

5) *Blathka*, posjed koji je također graničio sa zemljom kutjevačke crkve (*cum terra ecclesie de Kothoa*), a jamačno ne odgovara današnjem selu Blacko na Orljavi između Požege i Pleternice, već se nalazio negdje oko Vetova (Csánki 1890. – 1913., 2: 399, s.v. B(a)lacza; Buturac 1963., 12; Buturac 1984., 18);

6) napokon, neka “zemlja Fulkonove majke” (*terra matris Fulconis*), koja se nalazila oko gornjeg toka potoka Vrbova i uz cestu koja ide iz Orahovice, a graničila je s kaptolskom i templarskom zemljom.¹³

Kao što vidimo, sve su se te zemlje nalazile u široj okolici Kutjeva, na južnoj strani gore Krndije, a tri su od njih graničila sa zemljama “crkve u Kutjevu”. Izraz *ecclesia de Kothoa* nesumnjivo se odnosi na cistercitski samostan. Na žalost, ne znamo točan položaj tih triju zemalja (*Puzada*, *Coprina*, *Blathka*), pa o prostiranju samostanskog posjeda ne možemo reći ništa precizno.

3. KARIKA U STRUKTURI REDA I “VJERODOSTOJNO MJESTO”

Na općem cistercitskom kapitulu 1263. godine, spominje se opatija *Goto* za koju se kaže da je želi inkorporirati knez sijenske marke, te neka bude kći opatije *Vallis sancti Georgii*.¹⁴ Ivan Ostojić nije bio na čistu odnosi li se to na Kutjevo, pa je navod ocijenio kao zagonetan. No, zapravo je riječ o opatiji cistercitskih redovnica u Gothi, u Tiringiji, koja je djelovala od 1251. do 1524., a bila je “kći” opatije Georghenthal u vojvodstvu Gotha (Cottineau 1995., col. 1305; *Dictionnaire* 1912. - 21., col. 853).

¹² Gora Požega odnosno Sljeme očito je Krndija.

¹³ Čuk 1925.: 62 - 63, kaže da je taj Fulkon bio bodroški župan koncem 12. stoljeća.

¹⁴ *Inspectio abbacie de Goto quam petit incorporari nobilis vir marchio Senensis, de Porta et de Beldehuse (=Bildhusa) abbatibus committitur, etc., et sit filia Vallis sancti Georgii* (Canivez 1933. - 1941., 3: 16 [1263.: 47]). Usp. Ostojić 1963. - 5, 3: 232, bilj. 3.

Kapitul iz 1266., pak, doista spominje Kutjevo (Canivez 1933. – 1941., 3: 41 - 42 [1266.: 30]). Tu se kaže da je vojvotkinja Galicije nakanila osnovati cistercitski samostan pa se pregled mjesta koje je odabrala povjerava dvojici ugarsko-hrvatskih opata, naime petrovaradinskom i kutjevačkom (*Bellifontis et Honestae Vallis abbatibus*). Ako ocijene da je mjesto prikladno, dvojica povjerenika trebaju onamo pozvati redovnike iz samostana u Egresu (rum. Igrî, u čanadskoj županiji), koji je već imao jedan kćerinski samostan daleko na istoku kraljevstva, u Kercu (rum. Cîrpa). Ako samostan u Egresu nije kadar zasnovati još jedan kćerinski samostan, tada će se to zatražiti od njegova samostana-“majke”, tj. onog u Pontignyju.

Poslije te ilustracije aktivnog sudjelovanja kutjevačkog opata u kasnim pokušajima širenja cistercitskog reda, iz 13. stoljeća poznajemo samo još jednu domaću ispravu vezanu za ovaj samostan. Izdao ju je upravo opat Kutjeva, nažalost i opet neimenovan (u sačuvanom prijepisu na mjestu imena nalaze se dvije točke, tzv. gemipunkt).¹⁵ Isprava dokazuje da je samostan u Kutjevu po potrebi mogao djelovati kao ustanova javne vjere, odnosno *locus credibilis*. Isprava, datirana 1282., sadrži transumpt isprave požeškog kaptola izdane iste godine. Prema toj kaptolskoj ispravi, braća Matija i Ratold, sinovi bana Rolanda,¹⁶ najprije su založili a potom i prodali svoje posjede Glogovicu i Petnju (kod današnjeg Slavenskog Broda)¹⁷ komesu Benediktu, sinu komesa Ivanke od roda zvanog Sudan ili Zsadány. Taj Benedikt je predak kasnijih Veličkih i Bekefyja (usp. Karácsonyi 1900. – 01, 3: 157 - 9; Csánki 1890. – 1913., 434; Ćuk 1924., 87 - 88, i 1925., 61 - 62; Buturac 1984., 15 - 16; Adamček 1977., 114). Nije poznato kada su pripadnici roda Sudan stekli Veliku, ali bi upravo ovaj dokument mogao biti neka naznaka u tom smislu. Naime, ubrzo po izdavanju kaptolske isprave obje su se strane (a očito na traženje Benediktovo) obratile opatiji u Kutjevu da je prepíše i još jednom ovjeri prodaju,

¹⁵ *Frater .. abbas totusque conuentus ecclesie beate virginis Honeste Vallis de Posaga vniuersis Christi fidelibus* itd. V. Madarski državni arhiv, Dl. 86859; izd. Wenzel 1860. – 1874., 12: 374 -6, br. 311, i 380 - 1, br. 314 = Smičiklas et alii 1904. – 1990., 6: 418 - 420, br. 355 i 356.

¹⁶ To su pripadnici roda Ratold ili Rátót, podrijetlom Normani iz južne Italije. Roland (†1277.) je bio palatin kraljevstva 1248. - 1260. i ban Slavonije 1260. - 1267. Usp. Karácsonyi 1900. – 01., 3: 3 - 20; Ćuk 1924., 97 - 98; Wertner 1909., 404.

¹⁷ Te je posjede ban Roland 1248. godine kupio od članova roda Borić. Usp. Ćuk, *ibid*; Csánki 1890. – 1913., 2: 392 i 409; Adamček 1977., 119. Potvrđnica Bele IV. iz 1248. tiskana je u Smičiklas et alii 1904. – 1990., 4: 369 - 370, br. 328. Zanimljivo je da neki mađarski istraživači smatraju da je isprava zapravo iz 1258. godine: v. Šišić 1903a, 223, pod br. 10.

propter maioris rei testimonium (sic!). Izbor kutjevačke opatije za taj pravni čin mogao bi značiti da je Benedikt već tada u tom dijelu Požeške županije držao svoj glavni posjed, naime Veliku.

Poslije tog dokumenta, slijedi opet nekoliko desetljeća bez ikakvih vijesti o Kutjevu. Listina kralja Karla Roberta od 29. svibnja 1330. spominje kutjevački samostan u kontekstu istovjetnom onom u ispravi iz 1250. (Fejér 1829. – 1844., 8/3: 440 - 444 = Smičiklas et alii 1904. – 1990., 9: 504 - 507, br. 415 = Buturac 1995., 168 - 170, br. 92). Ona govori o dva posjeda Nikole, sina Giletova (iz roda Giletić), Orljavici i Gradištu ili Gradišću. Na kraljev zahtjev da obavi ophodnju međa tih dviju zemalja, požeški kaptol odgovorio je samo u vezi s međama posjeda Gradište (lat. *Gradisca*). Taj je posjed ovdje opisan kao *libera villa*; kasnije je postao trgovište s kaštelom, a danas je to selo istočno od Kutjeva (usp. Csánki 1890. – 1913., 2: 390 i 395; Buturac 1995., 38 - 39). Posjed Gradište je na zapadnoj strani graničio sa “zemljom crkve u Kutjevu”.¹⁸

4. PAPINSKA DESETINA

Zanimljivo je da se kutjevački samostan ne spominje u računima izvanredne papinske desetine iz godina 1332. – 1337., za razliku od većine drugih opatija u međurječju (uključujući i petrovaradinske cistercite). No, spominje se mjesto Kutjevo i svećenik u njemu, što dosad nije bilo jasno uočeno. Naime, ako proučimo račune koji se tiču požeškoga arhidakonata, uočiti ćemo da se tu javljaju dva svećenika kojima je ime Bartol. Jedan je bio svećenik u nekom selu Svetoga Petra.¹⁹ Drugi je, pak, zabilježen u tri navrata, i to ovako:

Item Bartholomeus de Sancto Georgio de Queo XXVIII. banales.

Item Bartholomeus de Gucho solvit XX. banales.

Item Bartholomeus de Godho solvit XV. banales. (Rationes 1887., 241, 268, 315)

U zadnja dva zapisa srednjovjekovno ime Kutjeva posve je prepoznatljivo, dok je u prvom nešto iskvarenije, ali ipak nema sumnje da je u pitanju isti svećenik i isto mjesto. Sveti Juraj koji se spominje u

¹⁸ *Prima meta incipit ab occidente, ubi sunt due mete terree, inter terram generacionis Elie et ecclesie de Gothow, inde eundo iuxta eandem terram ecclesie de Gothow versus orientem...* (Smičiklas et alii 1904. – 1990., 9: 506).

¹⁹ *Item Bartholomeus de villa sancti Petri in Posaga et ecclesia sancti Johannis...* *Item Bartholomeus sacerdos de Sancto Petro* (Rationes 1887., 240, 268).

prvom navratu jest naslovnik dotične crkve. Otud znamo da je to mjesto koje se u 15. stoljeću javlja pod mađarskim imenom *Gothozenthyurg* (modernom grafijom *Gotószentgyörgy*, hrv. Kutjevački Sveti Juraj ili Sveti Juraj u Kutjevu). To je današnje selo Kula, južno od Kutjeva (Čuk 1925., 64; Buturac 1963., 18; usp. i Csánki 1890. – 1913., 409; Buturac 1984., 23; Horvat i Mirnik 1977., 128). Prvi put se spominje kao *possessio ... in Gutho de sancto Georgio* 1312. godine, kada je kraljevom darovnicom došlo u posjed Nikole de Hanua iz roda Hontpázmány (Smičiklas et alii 1904. – 1990., 8: 312 - 313, br. 258). Prema tome, i cistercitski samostan i župa sv. Jurja nalazili su se na području koje je u srednjem vijeku nosilo jedno ime, Kutjevo. Je li među njima postojala i kakva tješnja veza, ne znamo.

Činjenica da se kutjevačka opatija ne javlja u računima papinske desetine ne može se tumačiti njenim eventualnim lošim imovnim stanjem. Zanimljivo je da ju spominje popis ugarskih samostana s pripadajućim pristojbama koje duguju Svetoj Stolicu, načinjen upravo potkraj pontifikata pape Ivana XXII. (1316. – 1334.) (Theiner 1859. – 1860., 1: 601 - 602, br. 896; usp. Ostojić 1963. - 5, 3: 232). U popisu *Taxe monasteriorum*, opatija u Kutjevu opisana je ovako :

*Sancte Marie Honestevallis ordinis
Premonstratensis diocesis Quinqueecclesiensis
... fl[orenorum].*

Ponajprije, samostan je očito pogrešno upisan kao premonstratski. Zatim, nije upisan iznos pristojbe, kao i u slučaju nekih drugih samostana (npr. cistercitske opatije Cikádor iz iste pečuške biskupije). Poznato je da se dotična pristojba uvijek određivala kao jedna trećina jednog godišnjeg prihoda, a primjenjivala se jedino ako taj приход nije bio niži od 100 zlatnih florena. S tim u vezi, treba uočiti da je čak za šest samostana u ovom popisu navedena najniža moguća pristojba, tj. 33 florena. Popis uključuje nešto više od dvadeset različitih samostana (pretežito benediktinskih, a neki se navode dvaput), što je dakako tek mali dio tada postojećih ugarskih i hrvatskih samostana. To zacijelo znači da su navedeni upravo oni samostani u kojima je papa Ivan XXII. postavio opate, koji su zauzvrat morali platiti *tributum* ili tzv. *servitium commune* (usp. Ullmann 1974., 247). Ali o tome tko bi mogao biti taj od pape postavljeni opat Kutjeva – ne znamo ništa. Što se tiče nepoznatog iznosa pristojbe koju je opat zauzvrat dugovao, o tome imamo usporediv kasniji podatak. Naime, 1393. opat Kutjeva morao je platiti za svoje imenovanje 100 florena (Hoberg 1949., 240).

5. SLUČAJ REDOVNIKA NIKOLE

Od vremena pape Ivana XXII. pa do kraja 14. stoljeća, o Kutjevu nam govore uglavnom samo dokumenti papinske kancelarije. U većini tih dokumenata spominje se samo opat Kutjeva kao izvršitelj određene papine odluke o dodjeli kakve crkvene službe i prihoda (tzv. provizije); opata se pritom redovito ne imenuje. Ponekad ipak nalazimo i koju vijest o samom Kutjevu. Tako avinjonski papa Benedikt XII. (1334. – 1342.), koji je i sam bio cistercit, u jednom pismu od 28. rujna 1337. nalaže opatima cistercitskih samostana u Zagrebu i Topuskom neka provedu istragu u vezi s Kutjevom.²⁰ Naime, kutjevački redovnik Nikola de Metis poslao mu je pismo u kojem se tuži na teške nepravilnosti u samostanu. Najprije su “neki plemići” silom nametnuli svog čovjeka za opata, čemu se Nikola usprotivio pa su ga rečeni plemići bacili u tamnicu, gdje je od silne hladnoće izgubio desnu nogu. Potom je nametnuti opat bio svrgnut i Nikola pušten iz tamnice, ali se ubrzo ponovila slična situacija: vizitatori generalnog kapitula poništili su izbor opata koji su bili obavili sami redovnici te im nametnuli drugog kandidata, opet “na nagovor nekih plemića”. Novi se opat morao plemićima odužiti prepuštajući im samostanske posjede, zbog čega ga je nepomirljivi Nikola kritizirao pa ga je opat istjerao iz samostana. Iz tog nezavidnog položaja, pozivajući se na svoju sakatost, Nikola je od pape zatražio pravdu. Papa sada nalaže spomenutoj dvojici slavonskih opata, zagrebačkome i topličkome, da istraže cijeli slučaj te postupe na jedan od ovih načina: ako se sve dogodilo kako tvrdi Nikola i bez njegove krivnje, tada neka ga s papinskom ovlašću vrate u samostan, ukoliko se to dade izvesti “bez sablazni”; ukoliko se sablazan ne može izbjeći, tada neka ga uvedu u neki drugi samostan istoga reda; napokon, ako je Nikola bio istjeran iz Kutjeva zbog vlastitih grijeha, tada ga treba vratiti onamo kako bi obavljao pokoru prema odredbama reda. Što se od toga na koncu ostvarilo, ne znamo. Nažalost, prijepis isprave u avinjonskom registru ispušta imena cistercitskih opata o kojima je riječ.

6. VIZITACIJA 1356-7.

Za vrijeme istoga pape nastao je i jedan od najvrednijih izvora o srednjovjekovnim cistercitima u Ugarskoj i Slavoniji. Riječ je o izvještaju Seyfrieda (Siegfrieda) iz Waldsteina, opata samostana u Reinu

²⁰ Tajni Vatikanski Arhiv, *Reg. Aven.* sv. 4 (Benedictus XII., anno III.), br. 380, fol. 232v - 233r. Ostojić 1963. - 5, 3: 232, citira taj dokument prema regestu u Vatikanskom arhivu, u: Raynerius Delci (de Ilcio), *Summarium litterarum pp. Avenioniensium.* Index 565, fol. 590.

nedaleko Graza, kojeg je na traženje kralja Ludovika generalni kapitul reda imenovao vizitatorom i reformatorom cistercitskih samostana u Ugarskoj. Opat Seyfried je vizitaciju obavio 1356. - 57. te o njoj obavijestio kralja u pismu naslovljenom *Informatio ad regem*.²¹ Ugarske je cistercitske samostane opat Seyfried uglavnom zatekao u dosta lošem stanju. Osobno je pohodio one u Pilisu, Pásztóu, BÉlháromkútu, Štiavniku (mađ. Savnik ili Szepes), Ercsiju, Cikádoru, Petrovaradinu i Kutjevu, tim redosljedom. U ostale nije dospio otići. Vizitaciju samostana u Kutjevu točno je datirao: u petak poslije Božića 1356. godine (što će reći 30. prosinca). Samostan ne naziva uobičajenim načinima, nego kaže da se nalazi "u Požegi" (*in Posaga*). Ondje je zatekao opata u poodmakloj dobi, dosta brižnog oko "vremenitih" stvari i "što se njega samog tiče, dosta pobožnog". No, broj redovnika bio je manji od dvanaest, a nisu bile poštovane ni neke druge uredbe reda. Od opata, kojem ne navodi ime, Seyfried je dobio obećanje da će te nedostatke popraviti. Na koncu napominje da je prihod samostana u prvoj trećini 1357. godine (točnije, od 30. prosinca 1356. do 8. svibnja iduće godine) iznosio 36 maraka.²² Drugim riječima, godišnji mu je prihod bio nešto veći od 100 maraka. Usporedbe radi, samostan u Pilisu ubirao je tijekom godine različitih prihoda i nameta u iznosu od 700 florena, odnosno oko 260 maraka; samostan u Pásztóu imao je godišnje 140 florena (oko 50 maraka); samostan u Cikádoru godišnje 102 libre denara (možda oko 60 maraka);²³ samostan u Štiavniku godišnje 93 marke; samostan u Petrovaradinu godišnje čak 1340 florena, ili oko 500 maraka.

Seyfried se očito duže vrijeme zadržao u Kutjevu. Tako zaključujemo jer kaže da je odande poslao pismo opatu samostana Toplica (Topusko), javljajući mu svoj dolazak, ali se dotični opat nato osobno pojavio u Kutjevu kako bi mu objasnio da ga ne može ugostiti zbog posvemašnjeg siromaštva svoga samostana. Seyfried je u čudu zabilježio tu tvrdnju.

²¹ Izdanje teksta i bogate komentare donio je Kich 1895., 9 - 15. Otud ga prenosi Békefi 1898., 254 - 257. Usp. i Lekai 1976., 265 - 266.

²² Usp. Turković 1935, 15, gdje se prenose ponešto netočni datumi: "30. XI. 1356. - 10. V. 1357."

²³ Kako bismo taj iznos mogli preračunati u marke i usporediti ga s ostalima, trebalo bi znati jesu li posrijedi mali denari (*libra denariorum parvorum*) ili groši (*libra denariorum grossorum*). U oba slučaja, libra je u pravilu vrijedila 240 denara, malih ili velikih. Vjerojatno se može uzeti kao da je riječ o "malim bečkim denarima", kojih je 400 sačinjavalo marku. Otud se može izvesti da su spomenute 102 libre denara vrijedile malo više od 60 maraka. Usp. Herkov 1956., 2: 81 - 87, s.v. libra, i 109 - 120, s.v. marca.

U vezi sa Seyfriedovom vizitacijom stoji i isprava koju su 1358. godine izdala tri cistercitska opata koje je generalni kapitul imenovao za ubirače davanja (*receptores contribucionum*). U njoj potvrđuju da su za 1357. godinu primili od ugarskih opata, a posredovanjem Seyfriedovim, određene svote novca. Opat Kutjeva dao je pet florena.²⁴ Usporedbe radi, opat Bakonya platio je sedam florena; opat Cikádora četiri; opat Topuskog osam i četvrt.

7. SUDIONIK U PROVEDBI PAPINSKIH ODLUKA

Od avinjonskog pape Inocenta VI. (1352. - 1362.) poznata su dva dokumenta o provizijama u kojima se javlja opat Kutjeva. 12. svibnja 1354. papa je požeškom kanoniku Nikoli Ladislavovu iz Podvinja dodijelio tamošnju prebendu, a za uvođenje u posjed te prebende odredio je bosanskog biskupa i kutjevačkog opata (Theiner 1859. - 1860., 2: 17, br. 26). 18. svibnja 1359. dodijeljen je jednom svećeniku zagrebačke biskupije neki beneficij u Pečuhu, a za izvršenje određeni su opat Kutjeva, vespremski biskup i dekan jedne avinjonske crkve.²⁵

Iz doba pape Urbana V. (1362. - 1370.) poznato nam je čak osam papinskih dopisa u kojima se pojavljuje opat Kutjeva. Ovdje ću ih navesti kronološkim redom. 13. lipnja 1363. opat Kutjeva je, skupa s opatom Rudine i pečuškim oficijalom (biskupskim sucem), ovlašten da nekom svećeniku Petru Petrovom dodijeli službu kanonika lektora pri požeškom kaptolu.²⁶ 13. studenoga iste godine opat Kutjeva (*abbas monasterii de Gotho*), prepozit požeškoga kaptola i dekan avinjonske crkve sv. Agrikole ovlaštenu su dodijeliti jedan beneficij svećeniku Pavlu Jurjevu de Paderbors (*Urbain V*, 3: 186, br. 9794). 3. travnja 1364. isti opat i dekan te pečuški oficijal trebaju dodijeliti beneficij svećeniku Pavlu Jurjevu iz Podvršja (*de Podvors*) (*Urbain V*, 3: 198-199, br. 9877). 26. svibnja iste godine opati Kutjeva i Rudine te spomenuti avinjonski dekan ovlaštenu su dodijeliti kanonikat u Požegi svećeniku Nikoli Grgurovu de Gordua.²⁷ 22. kolovoza iste godine isti dekan te bosanski biskup i opat Kutjeva ovlaštenu su dodijeliti požeški kanonikat Dioniziju

²⁴ *item de domino abbate in Posaga de Valle honesta V flor.* (Kich 1895., 14).

²⁵ Regest na mađarskom donosi Áldásy 1895., 276, br. 374.

²⁶ *Abbatibus s. Michaelis de Rudina et b. Marie de Goton Quinqueecl. dioc. monasteriorum ac officiali Quinqueecl. mandatur...* (*Urbain V*, 1: 252, br. 2454).

²⁷ *abbatibus monasteriorum s. Marie in Gotho et s. Michaelis de Rudina...* (*Urbain V*, 3: 232, br. 10121).

Stjepanovu de Horthow.²⁸ 19. lipnja 1366. opat Kutjeva (*abbas monasterii s. Marie Honestevallis de Gotho*), prepozit požeškog kaptola i vukovski arhidakon određeni su da dodijele kanonikat u pečuškoj katedrali svećeniku Martinu Jurjevu, rektoru olatara sv. Marije u požeškoj kaptolskoj crkvi sv. Petra (*Urbain V*, 5: 86, br. 16352). 22. ožujka 1369. opatu Kutjeva, požeškom prepozitu i sakristanu avinjonske crkve sv. Agrikole nalaže se da Nikoli Stjepanovu iz Požege dodijele kanonikat u dakovačkoj katedrali.²⁹ Sadržajem se iz ovog niza izdvaja pismo od 3. rujna 1367. U njemu se od opata Kutjeva (*abbas monasterii de Posega, Quinqueecl. dioc.*), te kaločkog nadbiskupa i rizničara traži da provedu istragu o nasilju koje je Henrik, opat cistercitskog samostana u Pilisu, počinio protiv samostana u Cikádoru i njegova opata Andrije.³⁰

8. JEDNA ZAGONETNA ISPRAVA

O samostanu u Kutjevu govori i jedna isprava koju spominje Béla Iványi u svom pregledu arhiva obitelji Batthyány u Körmendu, objavljenom 1942. Isprava je ondje nosila signaturu (*Acta Memorabilia* 4, a izdao ju je kralj Ludovik I. (1342. – 1382.) 22. svibnja 1347. (Iványi 1942., 20; usp. Hervay 1984., 101).³¹ Prema Iványijevu registu na mađarskom, kralj tu traži od nekog Nikole Grgurova Vukovskog da u njegovo ime zaštiti kutjevačkog opata Rikarda i njegove posjede i kmetove od svake nepravde. U nastojanju da dođem do te isprave, konzultirao sam noviji pregled arhivske zbirke obitelji Batthyány, koji je 1969. priredila Vera Zimányi (Zimányi 1969.). Zbirku je u međuvremenu preuzeo Mađarski državni arhiv u Budimpešti. Njena srednjovjekovna građa, ukupno 5139 signatura, uključena je u zbirku predmohačkih dokumenata (Dl. 99833 - 104690, 104790 - 104791, 104814, 104830, 104875 - 105151). Tu je mnogo dokumenata koji se tiču današnje zapadne Slavonije i požeškog kraja. Nažalost, traženu ispravu nisam mogao naći. Kronološki katalog Arhiva ne navodi nikakvu

Ludovikovu ispravu od 22. svibnja 1347. U stvari, moguće je da datacija koju daje Iványi nije točna. Naime, čudno je da upravo ta isprava narušava kronološki slijed njegovih regesta zbirke *Memorabilia*. Taj je red ovakav: br. 1 (1352.), br. 2 (1355.), br. 3 (1365.), br. 4 (1347.), br. 5 (?), br. 6 (1393.), br. 7 (1399.), br. 8 (1403.), itd. Ako je posrijedi *lapsus calami* ili tiskarska greška, možda bi umjesto godine 1347. trebala stajati 1367. ili 1377. ili 1374. U slučaju da se radi o nekoj od tih godina, bližih kraju Ludovikova vladanja, mogli bismo pretpostaviti da je opat Rikard koji se tu javlja istovjetan opatu Rikardu o kojem govori, kao što ćemo vidjeti, jedna isprava iz 1398. (Ipak, ako bi se tu radilo o jednom te istom opatu Rikardu, postavio bi se problem podatka iz 1393., prema kojem je samostan tada platio Svetoj Stolici pristojbu za potvrdu opata.) No, to će ostati samo nagađanje sve dok se ne nađe spomenuta isprava. Isto tako ne znamo ništa o Nikoli, sinu Grgura Vukovskog, koji bi trebao štititi opatiju. Radi li se tu o dodjeljivanju patronata? Tek ćemo 1460. saznati da patronat nad Kutjevom pripada Gorjanskima. Nikola I. Gorjanski bio je mačvanski ban i, s tim u vezi, vukovski župan od 1359. do 1375. Moglo bi se pomisliti da Ludovikova isprava zapravo govori o njemu, ali njegov se otac nije zvao Grgur, nego Andrija (Wertner 1897., 914 - 916 i 938). S druge strane, nije poznata nikakva plemićka obitelj koja bi trajno nosila pridjev *Vukovski*. Pokadšto su se tako nazivali pripadnici inače poznatih obitelji, npr. Pavao Liskovački (mađ. Liszkói) 1353. godine.³² Prema tome, konačno rješenje ovog pitanja morat će pričekati na nalazak Ludovikove isprave.

9. RAŠTRKANE RAZLIČITE VIJESTI, OD POŽEGE DO ANCONE

S kraja 14. stoljeća sačuvala su se dva papinska pisma koja se uzgred tiču Kutjeva. Izdao ih je ured rimskoga pape Bonifacija IX. (1389. – 1404.). U pismu od 12. svibnja 1393. povjerava se opatu Kutjeva (*abbati monasterii beate Marie virginis Honestevallis dicte de Gothow*), pečuškom prepozitu te skolastiku³³ požeškog kaptola da Šimunu Fabijanovu, svećeniku Zagrebačke biskupije, predaju mjesto kanonika u požeškom kaptolu.³⁴ Činjenica da je u istoj godini

²⁸ *et abbati monasterii s. Marie de Gothow...* (*Urbain V*, 3: 614, br. 12434).

²⁹ *abbati monasterii s. Marie et preposito s. Petri de Posega, Quinqueecl. diocesis...* (*Urbain V*, 8: 462, br. 25045).

³⁰ Cjelovitu ispravu tiskao je Fejér 1829. – 1844., 9/4: 71 - 73, br. 23. Imena triju prelata kojima je povjerena istraga nečitljiva su ili ispuštena. Dulji regist donosi *Urbain V*, 6: 272 - 3, br. 20088. Ulomke iz Fejérova izdanja prenosi i Hervay 1984., 84 - 85.

³¹ Šišić 1911. i 1912. izdao je 31 ispravu iz razdoblja 1325. – 1512., uglavnom iz skupine *Acta memorabilia*, ali među njima samo dvije iz 14. stoljeća, od kojih nijedna nije ona što nas ovdje zanima.

³² *...et Petro filio Pauli de Wolko...* (Nagy 1878. – 1891., 6: 20-35, br. 11, cit. str. 34). Usp. Engel 1996., 1: 480; 2: 147.

³³ Termin *scholasticus* može označavati različite stvari, ali je ovdje najvjerojatnije riječ o predstojniku kaptolske škole. Usp. Blaise 1975., 827.

³⁴ Napominje se da je mjesto upražnjeno time što je kanonik Nikola zvani Ferkel stupio u pavlinski samostan u Gariću, a da ga bespravno uzurpira neki svećenik Valentin Petrov (zvan) Hudaýnha. Isprava je u *Bullae Bonifacii IX*, 3: 217, br. 244.

1393. ubilježena uplata kutjevačke opatije Svetoj Stolici znači da je tada papa imenovao ili potvrdio ovdašnjega opata. Uplata je iznosila 100 florena (Hoberg 1949, 240). Otud slijedi da je godišnji prihod opatije bio 300 florena, odnosno oko 110 maraka. To se, pak, dobro slaže s podatkom iz 1357. da je prihod za trećinu godine iznosio 36 maraka (s obzirom da je $36 \times 3 = 108$).

Drugo Bonifacijevo pismo, od 3. kolovoza 1398, za nas je zanimljivije (*Bullae Bonifacii IX*, 4: 79 - 80, br. 109). Upućeno je zadarskom nadbiskupu Petru Matafaru (koji nosi taj naslov od 1376. do 1400.), i to kao papinskom reformatoru *in spiritualibus* za Ankonitansku Marku.³⁵ U ankonitanskim se crkvenim krugovima, naime, zbilo nešto neprilično. Svećenik Jakob iz Trevisa otudio je neke dragocjenosti iz crkve sv. Dionizija u Anconi, našto ga je potestat Ancone dao baciti u tamnicu. Kradljivca je potom zatražio i dobio u ruke generalni duhovni vikar (*in spiritualibus vicarius generalis*) ankonitanskog biskupa Guglielma Dallavigne, a taj je bio upravo opat Kutjeva po imenu Rikard. Kako je taj opat Rikard postao generalni vikar ankonitanske biskupije, ili, prije, kako je ankonitanski vikar postao opatom Kutjeva – jedva da možemo i nagadati.³⁶ Odgovor bi se vjerojatno nazreo kad bismo saznali поближе tko je on bio. Rikard je svećenika Jakoba dao javno zatvoriti u zvoniku crkve sv. Nikole u Anconi i ondje ga držati tri dana. Čuvši za to, *spiritualis* Ankonitanske Marke, Francesco de Aristotile, javno je izopćio i vikara Rikarda i potestata. Papa, pak, u svome pismu traži od zadarskoga nadbiskupa neka istraži stvar i riješi tu dvojicu izopćenja.

U prvoj polovici 15. stoljeća izvori o samostanu u Kutjevu vrlo su oskudni. Papa Martin V. (1417. – 1431.) naložio je 26. svibnja 1422. opatu Kutjeva (*abbati monasterii de Gutho, Quinqueecclesiensis diocesis*) da Dimitriju Jurjevu, upravitelju kapele sv. Sigismunda u Nevni, tj. današnjoj Levanjskoj Varoši, dodijeli mjesto kanonika u požeškom kaptolu.³⁷ Zatim opet protječu godine bez vijesti o samostanu.³⁸

³⁵ Nadbiskup Petar je izbjegao u Italiju 1396. jer ga je kralj Žigmund osumnjičio za nevjeru, pa je do smrti živio u Ascoliju. Usp. Carlo Federico Bianchi, *Zara cristiana*, 2 sv. (Zara, 1877. – 1879.), 1: 49 - 51; Nada Klaić i Ivo Petricioli, *Prošlost Zadra II: Zadar u srednjem vijeku do 1409.* (Zadar, 1976.), 362.

³⁶ O Guglielmu Dallavigni, benediktincu, biskupu Ancone 1385. – 1405., malo podataka donose Giuseppe Cappelletti, *Le chiese d'Italia dalla loro origine fino ai nostri giorni*, sv. 7 (Venezia, 1848.), 73; Mario Natalucci, *Ancona attraverso i secoli*, 3 sv. (Città di Castello, 1960.), 1: 439. No, ti autori ne spominju vikara Rikarda.

³⁷ Lukinović 1994., 54 - 55, br. 55. Regest donosi Lukcsics 1931. – 1938., 1: 130, br. 509; isto prenosi Buturac 1995., 268, br. 240.

³⁸ Lukinović 1994., 322, br. 327, izdao je molbu koju je 1430. papi

1441. godine spominje se tvrđava zvana Kutjevo. Riječ je o ispravi kralja Vladislava I. (1440. – 1444.), izdanoj 29. ožujka 1441, *in obsidione castris Nemphy vocati* (što se odnosi na tvrđu Németi u županiji Zala).³⁹ To je dosta zamršena darovnica i potvrđnica, u kojoj se između ostalog nagrađuje mačvanskog bana Ladislava Morovića (1441. – 1443.) za vjernost iskazanu u borbi protiv plemićke lige koja se protivila Vladislavovoj krunidbi i koju je predvodio Ladislav Gorjanski, prethodni mačvanski ban (1431. – 1441.) i kasniji palatin. Nagrada su dijelovi posjeda Osuvak (mađ. Asszuágy, nalazio se na Dravi kod Viljeva) i Peker ili *Pwkwr* (današnji Sredani između Daruvara i Pakraca). Kralj posebno spominje da se Morović istaknuo u zauzimanju tvrđava Kutjevo i Gradište, "iz kojih su buntovnici nanosili našim podanicima mnogo zla i štete".⁴⁰ Kako je to jedini poznati spomen tvrđave Kutjevo, autori nagađaju da je u pitanju možda utvrđeni cistercitski samostan (usp. Csánki 1890. – 1913., 2: 390, s.v. Gotó; Hervay 1984., 102; Buturac 1995., 39; Engel 1996., 1: 319). Nije li vjerojatnije, ipak, da je ta tvrđava bila u vezi s naseljem Kutjevački Sveti Juraj, tj. današnjom Kulom? Ovo drugo ime ustalilo se pod Turcima i možda je tamošnja *kula* (koje danas više nema) bila naslijeđena iz srednjeg vijeka.

1444. godine Kutjevo nije imalo opata, nego upravitelja, a taj je bio Mihovil iz Podbučja (*Michael de Podbucha, gubernator abbacie de Gothho*). Naime, spominje ga isprava od 28. srpnja te godine, iz koje vidimo da se i on našao na okupu požeških uglednika kad se rješavao spor između Ladislava Čeha Levanjskog i baranjske porodice Peterdy.⁴¹ Ništa drugo ne znamo o njemu.

Martinu V uputio neki Blaž Mihovilov de Versend, "nadarbenik župne crkve sv. Ivana Krstitelja u Kutjevu" (u izvorniku: *portionarius parochialis ecclesie sancti Iohannis Batiste de Goth, Quinqueecclesiensis diocesis*). Regest istog donosi Lukcsics 1931. – 1938., 1: 254, br. 1383, ali čita *Sot* mjesto *Goth*. Versend je mjesto u baranjskoj županiji kod Mohácsa (usp. Csánki 1890. – 1913., 2: 536), a *Goth/Sot* vjerojatno neće biti Kutjevo, u kojem se inače ne zna za crkvu sv. Ivana Krstitelja.

³⁹ Mađarski državni arhiv, Dl. 13163. Ulomak donosi Hervay 1984., 102. Za tvrđu Németi u županiji Zala v. Csánki 1890. – 1913., 3: 12 - 13.

⁴⁰ *in expugnacione castellorum seu fortalicionum Gothow et Hradyscya vocatorum de quibus scilicet rebelles nostri in eisdem existentes plura regnicolis nostris inferebant dampna et incommoda*. Ligu koja se protivila Vladislavu potukla je kod Báticaszeka vojska Ivana Hunyadija i Nikole Iločkoga, što se po nekim povjesničarima dogodilo podjesen 1440. (usp. Wertner 1911., 556), a po drugima sredinom 1441. (usp. Thurocz 1988, 2: 311 - 312). Prikaz sukoba između velikaša vjernih Vladislavu I. i pristalica kraljice Elizabete v. u Klaić 1985., 3: 209 - 221.

⁴¹ Mađarski državni arhiv, Dl. 33790 = Hrvatski državni arhiv, NRA fasc. 778, br. 21. Ispravu je prema potonjem primjerku izdao Buturac 1995, 281-2, br. 280.

10. OPAT STJEPAN IZ ORAHOVICE

U drugoj polovici 15. stoljeća stanje s izvorima mnogo je povoljnije. Iz 1460. imamo čak tri izvora koji govore o postavljanju novoga opata u Kutjevu. Prvi je pismo pape Pija II. od 29. svibnja te godine, upućeno opatu benediktinskog samostana Blažene Djevice u Pécsváradu.⁴² Papa konstatira da je samostan u Kutjevu, koji se nalazi "blizu Save, u pograničnim krajevima Ugarske", zapao u loše materijalno stanje zbog turskih napadaja, a i zbog neprimjerene opatske uprave. Smrću posljednjeg opata, koji se zvao Urban, samostan je ostao bez poglavara. Želeći mu naći vrijedna nasljednika, papa prihvaća prijedlog Aleksandrine, udovice gore spomenutog palatina Ladislava Gorjanskog (†1459.), vojvotkinje od Teschena i unuke mazovskoga kneza Siemowita IV., kojoj pripada patronsko pravo.⁴³ Ona, naime, predlaže za opata franjevca Stjepana, o kojem se povoljno izjasnio i papinski legat u Ugarskoj, kardinal Juan Carvajal (1400. – 1469.). Papa sada stavlja opatu Pécsváradu na dušu da i sam ocijeni prikladnost fratra Stjepana te ga u skladu s time imenuje opatom Kutjeva. Napominje se da godišnji prihod opatije ne prelazi 40 malih turonskih libara (nazvanih po gradu Toursu).

Ovo mnogostruko zanimljivo papinsko pismo po prvi put nam (poslije najranijih godina u kojima je patronat očito pripadao kaločkom nadbiskupu) izravno otkriva tko su patroni samostana. Kada su i kako Gorjanski stekli patronsko pravo – ostaje otvoreno pitanje. Prihod samostana bio je manji od onog što su ga pape u 15. stoljeću utvrdile kao najmanji koji podliježe plaćanju takse *servitium commune* prigodom imenovanja opata (pritom su povisili uobičajeni prag od sto zlatnih florena).⁴⁴ No, od novopostavljenog se opata očekivalo da plati taksu zvanu *annata*, koja se primjenjivala kod dodjele nižih beneficija (*beneficia non consistorialia*), ali i za položaje samostanskih poglavara ako nisu podlijegali plaćanju *servitiuma*. Donja granica prihoda u slučaju plaćanja *annatae* bila je 24 zlatna florena, kako je utvrđeno potkraj 14. stoljeća. *Annata* je u stvari bila proporcionalno teža obveza od *servitiuma*, jer je iznosila polovicu prihoda prve godine nadarbenikove službe (v. "Proemium" u Körmendy 1990., 15 - 16). Zbog siromaštva novoga kutjevačkog opata, obavezao se za nj platiti ostrogonski kanonik

Stjepan Petar, sin Andrijin. To je zabilježeno u Vatikanu 16. lipnja 1460. Istog je dana spomenuti kanonik platio 17 florena.⁴⁵

U vezi sa Stjepanovim ustoličenjem sačuvao se i dokument iz samoga samostana, datiran in *Gotho monasterio*, na blagdan sv. Stjepana Kralja (20. kolovoza) 1460.⁴⁶ Tu se opisuje kako je Stjepan jednoglasno izabran za "pravog pastira duša, zakonitog opata i duhovnog oca". Podaci o njemu ovdje su potpuniji: franjevac Stjepan, sin Ivanov, iz Orahovice (*religiosus vir frater Stephanus filius Johannis de Rohowcza professus ordinis minorum*). Slijedi kratko teološko razmatranje o važnosti valjanih premeta, koji su biblijska svjetlost postavljena na svijećnjak (prema Mateju 5, 15 i naročito Luki 11, 33). To je, zapravo, jedan od posve rijetkih ovdašnjih u pravom smislu samostanskih tekstova, koji nam prenose nešto od njihova autentičnog duhovnog i intelektualnog ozračja.

11. SMJENE POGLAVARA I PRIZORI IZ SAMOSTANSKOG GOSPODARENJA

1. kolovoza 1466. spominje se neki slobodnjak Grgur na posjedu kutjevačke opatije zvanom Bokodinovac (*providus Gregorius iobagio in possessione abbacie de Gotho Bokodynocz vocata ressidens*). On je sa svoje sesije na tom posjedu dao sedam rala oranice kao zalog za određenu svotu novca slobodnjaku Emeriku s posjeda Predišinac, podložniku Ladislava Vrbovskog. O tom su ugovoru izdali ispravu požeški podžupani i plemićki suci (Mađarski državni arhiv, Dl. 34216). Inače nepoznati posjed Bokodinovac očito se nalazio u susjedstvu Predišinca, dakle negdje južno od Pleternice, što znači da je samostan držao i relativno udaljenije posjede (usp. Csánki 1890-1913, 2: 401; Buturac 1963, 23; Buturac 1995, 36).⁴⁷

Iz idućega je dokumenta očito da se franjevac Stjepan iz Orahovice, imenovan opatom Kutjeva 1460.

⁴⁵ Körmendy 1990., 74 - 75, br. 129. Buturac 1995., 30 i 315, br. 323, donosi samo hrv. regist prema vatikanskom *Liber annatarum*. U vezi s tim zapisom, Buturac kaže: "U ovo burno ratno doba rečeni je Stjepan imao veze s križarima ivanovcima jer ga zovu *armorum cruciferrorum abbas*". Kako je vidljivo iz Körmendyjeva izdanja, posrijedi je svakako pogrešno čitanje mjesta koje ustvari glasi: *...ordinis Minorum professoris, abbat...*

⁴⁶ Mađarski državni arhiv, Dl. 15490. Na nj su upozorili Csánki 1890. – 1913., 2: 409, i Hervay 1984., 103. Prema Csánkiu 1889., 12, isprava je opskrbljena pečatom samostana.

⁴⁷ Ime toga posjeda vjerojatno je u vezi s gradskim sucem Požege (*villicus de Possagawar*) koji je spomenut 1330. i koji se zvao *Bokodyn*. Usp. Smičiklas et alii 1904. – 1990., 9: 530 - 531, br. 431. Usp. Adamček 1977., 112 - 113.

⁴² Koller 1782. – 1806., 4: 55 - 58 = Pou Y Marti 1939., 406 - 407, br. 786. Kollerovo izdanje prenosi i Buturac 1995., 313 - 315, br. 322.

⁴³ O Aleksandrini usp. Wertner 1897., 927 - 8.

⁴⁴ Za Martina V minimalni je prihod bio 100 malih turonskih libara, a za Eugena IV. – 200 zlatnih florena. V. Hoberg 1949., xiv

godine, nije dugo zadržao na tom položaju. Naime, u ispravi izdanoj 15. listopada 1467. u Pečuhu sufragana pečuskog biskupa Vitus Huendler naziva sebe upraviteljem samostana u Kutjevu (*et gubernator monasterii Honeste Vallis de Gotho*).⁴⁸ Taj je Vitus Huendler bio podrijetlom Nijemac i redovnik karmelićanin.⁴⁹ Za svog boravka u Pečuškoj biskupiji ostavio je znatan broj pisama i isprava, uglavnom sačuvanih u jednom kodeksu u Klosterneuburgu. 1447. godine papa Nikola V. postavio ga je za naslovnog biskupa Bдина (Vidina) u Bugarskoj te za vikara *in pontificalibus* pečuskoga biskupa. Pečuški biskup Nikola II. de Barnis (1456. – 1459.) bio mu je naklonjen, a njegov nasljednik Ivan III. (1459. – 1472.), tj. Janus Pannonius, nešto manje. Kao što primjećuje vrocavski kanonik Jeronim Berkensloer u pismu u kojem se zauzima za Huendlera, taj potonji biskup “nije toliko sklon Nijemcima i ne može podnositi ovoga dobrog oca (tj. Huendlera)”. Ubrzo nakon povelje u kojoj nosi naslov upravitelja kutjevačke opatije, Huendler je napustio Pečušku biskupiju i postao sufragana velikovaradinskog biskupa (Koller 1782. – 1806., 4: osobito 259 - 260 i 345 - 355).

Podatak o sufraganu Huendleru kao upravitelju Kutjeva u stanovitom se smislu razilazi s vijestima idućeg izvora. To je dopis palatina Mihovila Országa de Guth požeškom kaptolu od 17. lipnja 1470. te odgovor kaptola od 20. srpnja iste godine.⁵⁰ Palatin traži istragu o višestrukim zlodjelima na koja mu se tuže Nikola *de Berchyn* i Grgur Petrotha *de Dedynareka*. Dotični *Berchyn* jest današnje seoce Brčino u jugozapadnom podnožju Dilj-gore.⁵¹ Srednjovjekovna Dedina Reka opstala je također pod istim imenom do danas (Djedina Rijeka ili Djedina Rika) na Brčinu suprotnoj, sjevernoj strani Dilj-gore (Csánki 1890. – 1913., 2: 405; Buturac 1963., 15; Buturac 1984., 19 - 20; Buturac 1995., 37). Spomenuti Grgur iz Dedine Reke tuži se da su mu podložnici Stjepana iz Zdenaca pokrali vino, a Nikola iz Brčina optužuje trojicu: isto-

⁴⁸ Koller 1782. – 1806., 4: 344 - 5. Usp. i regist u Buturac 1995., 320, br. 336. U ispravi se inače radi o nekom Židovu zvanom Collomannus koji se obratio i pokrstio u pečuškoj katedrali, uzevši ime Mihael.

⁴⁹ A ne franjevac, kao što opetuje Turković 1935., 15 - 17. Usp. Hervay 1984., 103; Rupp 1870. - 6, 3: 387 - 8. No, zanimljivo je da ga ne spominje Clemens Martini, *Der deutsche Carmel*, 2 sv. (Bamberg, 1922. - 27.).

⁵⁰ Požešku ispravu, koja uključuje transumpt palatinove, tiskao je Thaly 1885., 331 - 333.

⁵¹ Csánki 1890. – 1913., 2: 400, s.v. Bercsén; Buturac 1984., 18; Buturac 1995., 36. Thaly 1885., 330 - 338, pokušava dovesti u vezu ovaj *Berchyn*-Brčino (mađ. Bercsényi) i posjednike u njemu s grofovskom porodicom Bercsényi koja nosi ime po Bercsényu u vespremskoj županiji.

ga Stjepana, jer je napao i opljačkao jednog njegovog jobagiona; Jakoba zvanog Belay iz Brčina, jer su mu njegovi seljaci potajice otjerali 16 ovaca; i, što navodi na prvom mjestu, opata samostana u Kutjevu po imenu Juraj, s kojim je još prije šest godina sklopio jedan dogovor, ali ga je opat prevario. Naime, opat je Nikoli, u zamjenu za neke usluge, dopustio da podigne neke gospodarske zgrade (*domus allodiales*) na samostanskim posjedima zvanim *Laka* i *Petrichewcz*. No, kasnije je opat nenadano prisvojio svu stoku i ljetinu koju je Nikola držao u tim zgradama, nanijevši mu štetu od 200 zlatnih florena (po Nikolinoj ocjeni). Povjerenik kojeg je odredio palatin i jedan svećenik kaptolske crkve proveli su istragu i ustanovili da svi navodi odgovaraju istini (osim spomenutog iznosa štete, koji nisu mogli utvrditi). Prema palatinovoj uputi, pozvali su optuženike da dođu ovome na sud u zadnjem tjednu srpnja. Navodi se da su opatu Jurju to priopćili na njegovu posjedu Laka. Što se dalje događalo oko te tužbe, nije nam poznato.

Nije poznato ni to gdje su se nalazili samostanski posjedi Laka i Petričevac (*Petrichewcz*).⁵² Vjerojatno su ležali u okolici Brčina, a to još jednom potvrđuje da nisu svi posjedi kutjevačkog samostana bili u njegovoj neposrednoj okolici. Zanimljiva je i tvrdnja Nikole iz Brčina da je s opatom Jurjem sklopio dogovor prije šest godina, dakle 1464. Kako je isti opat na položaju i 1470. godine, postavlja se pitanje otkud se pečuški sufragana Vitus Huendler mogao 1467. nazivati upraviteljem opatije u Kutjevu. Možda je u pitanju bila privremena depozicija opata Jurja.

12. PARNICE OPATA ALEKSANDRA

1477. godine spominje se kutjevački opat Aleksandar u knjigama presuda suda zagrebačkog Gradeca (Tkalčić 1902., 466 - 468). Te je godine sudac u Gradecu bio neki Ivan Sebastijanov Soldinarić ili Žoldinarić. Jedan prisežnik istoga suda bio je optužen da je ukrao ostavštinu neke građanke preminule bez nasljednika, koja je dakle trebala pripasti gradu; u tom zlodjelu lopovu je bio saveznik sam sudac Soldinarić. Lopov je bačen u tamnicu, a od suca je zatraženo da se u crkvi sv. Marka zakune, skupa sa 49 porotnika (svjedoka), da je nedužan u cijeloj stvari. Nato su se upleli kraljevski poslanici Matija Geréb de Vingárt i Emerik de Palocz, a uz njih i opat Kutjeva Aleksandar (*ac venerabilis fratris Alexandri abbatis de Ghwthowo*). Na njihov zahtjev, optuženik je pušten iz zatvora uz relativno blagu kaznu, koja se sastojala u

⁵² Csánki 1890. – 1913., 2: 416 i 421, ne pokušava ih ubicirati; Buturac 1995., 39 i 40, ne zna ništa više.

tome da gradu nadoknadi štetu i zatim ga napusti. Slično su dvojica poslanika, preko oca Aleksandra koji je boravio u Zagrebu u njihovo ime (*in persona eorumdem venerabilem fratrem Allexandrum hinc relinquere et nomine ipsorum per eundem moniti fuimus*), zatražili da se ublaži i obveza osumnjičenoga suca, tako da se sud zadovoljio zakletvom samo 12 porotnika. Taj slučaj otkriva još jednu dimenziju javne uloge koju je kutjevački opat mogao preuzeti.⁵³

Isti se opat Aleksandar javlja i iduće godine, u ispravi kralja Matije Korvina od 26. svibnja 1478. Opat se našao u Budimu u ulozi okrivljenika. Tuži ga Nikola iz Brčina, očito onaj isti iz 1470. godine, u ime Jurja Kupše iz Vrbove (*Georgius Kwpsa de Orbova*). Ovaj potonji je pripadnik porodice nazvane, kako se obično drži, po posjedu i trgovištu Vrbova (danas selo zapadno od Nove Kapele), točnije – onog njenog ogranka kojem je predak komes Kupša iz 13. stoljeća.⁵⁴ Prema tužbi, opat Aleksandar je poslao skupinu svojih jobagiona, nastanjenih na posjedima Kutjevo (*Gotho*) i Lakušija (*Lakwsia*), da napadnu kuriju spomenutog Jurja Vrbovskog što se nalazila “u istoj Vrbovi”. Napadači su pritom gotovo usmrtili jednog Jurjeva podložnika. Nikola iz Brčina je predočio tri isprave, izdane od požeškog i bosanskog kaptola te od požeških podžupana i plemićkih sudaca, u kojima se potvrđuje taj događaj. Okrivljeni opat je na to pred kraljem izjavio da je u toj stvari posve nedužan, ali da će “prema običaju kraljevstva” nadoknaditi štetu koju su počinili njegovi jobagioni. Kralj je presudio da se opat mora svečano zakleti pred budimskim kaptolom skupa sa 49 porotnika plemića (*quingagesimo se nobilibus*) da nema udjela u zločinu te da zatim mora nadoknaditi štetu preko svoga službenika na posjedu Lakušija, a o tome će kralja izvijestiti rečeni kaptol i požeški plemićki sudac.⁵⁵

Osim središnjeg posjeda u Kutjevu, ovdje se spominje i samostanski posjed Lakušija, kojem odgovara današnji zaselak Lakušija sjeverno od Pleternice, desetak kilometara udaljen od Kutjeva.⁵⁶ Teško je za-

misliti da bi jobagioni s tih dvaju posjeda išli čak u posavsku Vrbovu napasti tamošnju vlastelinsku kuriju. Stoga je očito da je ovdje riječ o drugoj Vrbovi, onoj koju je Josip Buturac identificirao kao današnje selo Sesvete (Buturac 1963., 19; Buturac 1995., 39). No, kako se u ispravi izričito poistovjećuju Vrbova kao mjesto podrijetla Jurja Kupše (*de Orbova*) i Vrbova u kojoj se dogodilo nasilje (*in Orbova predicta*), dolazi u pitanje veza između ovih Vrbovskih i posavske Vrbove. Dezső Csánki je mislio da je isti rod držao obje srednjovjekovne Vrbove (Csánki 1890. – 1913., 2: 395 - 6, s.v. Orbova), ali se bez daljnjih istraživanja ne može isključiti mogućnost da su u pitanju dva različita posjednička roda.

13. POSJEDI SAMOSTANA I NASELJE KUTJEVO

Kako smo vidjeli, tijekom druge polovice 15. stoljeća poimence se spominje nekoliko posjeda ovog samostana, osim samog posjeda Kutjevo: to su Bokodinovac, Laka, Petričevac i Lakušija. Tome treba dodati i posjed Vrbanovac (*Werbanowcz*), koji se kao samostansko dobro spominje u jednoj ispravi iz 1498. sačuvanoj u Bratislavi, koju zasad nismo mogli podrobnije proučiti.⁵⁷

1486. godine spominje se neimenovani opat Kutjeva u jednoj odluci generalnog kapitula cistercitskog reda. Radilo se o smjenjivanju Jurja, opata samostana u Pilisu, na čije je mjesto izabran brat Judocus. Opatu Kutjeva povjereno je da razmotri stanje u tom samostanu i potvrdi smjenu (Canivez 1933. – 1941., 5: 541 [1486.: 32]).

Nema sumnje o tome da se oko samostana u srednjem vijeku razvilo naselje, koje postoji i danas pod imenom Kutjevo. No, srednjovjekovni su izvori o njemu vrlo škrti. U osmanlijskom popisu iz 1545. Kutjevo je opisano kao trgovište s dvije mahale (kršćanskom i turskom), pa je očito da je postojalo i ranije, kao što dobro zaključuje Buturac (Buturac 1963., 18). Iz predturskog doba imamo više primjera gdje se o nekome kaže da je “iz Kutjeva”. Pred sam pad Požeške kotline pod Turke, 1535. godine, jedna darovnica Ferdinanda I spominje neke plemiće Nikolu (koji je *literatus*) i Mateja Valčića iz Kutjeva (*de Gotho*) (Bojničić 1905., 238, br. 54; ispravu prenosi i Buturac 1995., 376, br. 475). Štoviše, u 15. stoljeću nalazimo nekoliko studenata iz Kutjeva na europskim sveučilištima. 1428. spominje se tako Juraj Petrov *de*

⁵³ Taj sudski događaj u Gradecu potanko opisuje i Mažuranić 1975., 2: 1509, s.v. “uredovne vlasti zloraba”. V. također njegovo tumačenje ustanove porote, napose uredbe o broju tuženikovitih svjedoka ili porotnika, koji može biti od samo jednog (lat. *secundo se*, hrv. samodrug) do 99 (lat. *centesimo se*, hrv. samostoti), pa i više. U načelu se i sam tuženik računa kao uključen u zatraženi broj porotnika (ibid. 1015. - 1016).

⁵⁴ Usp. Csánki 1890. – 1913., 2: 444 i 445, s.v. Kupsa i Orbovai. Spomenuti Juraj Kupša javlja se i u ispravama iz 1483.: v. Buturac 1995., 328 - 9.

⁵⁵ Isprava se nalazi u Madarskome državnom arhivu, Dl. 34222.

⁵⁶ Csánki 1890. – 1913., 2: 416, s.v. Lakusia. Csánki pretpostavlja da je taj posjed istovjetan onom koji se 1470. naziva Laka.

⁵⁷ Isprava se svojedobno nalazila u kaptolskom arhivu u Bratislavi, pod signaturom 28.60.29. Usp. Csánki 1890. – 1913., 2: 430, s.v. Verbanowcz, i Hervay 1984., 102.

Gotho na sveučilištu u Krakovu (Zathey i Reichan 1974., 82). 1474. godine stanoviti Ivan Planckner *ex Gottiw*, zagrebački kanonik, postigao je u Beču stupanj *arcium magister*, a 1480. isti se klerik opisuje kao *ex Gothiaw* te tada obnaša službu prokuratora ugarske sveučilišne nacije i ujedno je komarnički arhidakon (Šišić 1903. b, 163, 164, 165). Napokon, 1498. i 1499. javlja se, također u Beču, Mihovil Filipov *de Gottho* (odnosno *Gotho*).⁵⁸ Ove činjenice nedvojbeno svjedoče ne samo da je Kutjevo kao naselje u to doba postojalo, nego i da je po demografskoj i ekonomskoj važnosti svakako preraslo razmjere običnog slavonskog sela.

14. POD PATRONATOM LOVRE ILOČKOGA

Posljednja desetljeća postojanja samostana u Kutjevu relativno dobro osvjetljava nekoliko važnih dokumenata. Bulom od 26. rujna 1493. papa Aleksandar VI. odobrio je izbor opata što su ga izvršili kutjevački redovnici.⁵⁹ Saznajemo da je opatsko mjesto postalo upražnjeno smrću opata koji se zvao Nikola te da je u vrijeme izbora u samostanu bilo samo "tri ili četiri redovnika". Novoizabrani kandidat je Ivan Ivanov, i sam kutjevački cistercit. S izborom se složio i patron samostana, vojvoda Lovro Iločki. Godišnji prihod samostana iznosi svega 24 zlatna florena. Papa je svoju poslanicu uputio neimenovanom prepozitu crkve Blažene Djevice Marije u Moroviću, na jugoistočnom rubu Pečuške biskupije.⁶⁰ Prepozit je dobio obvezu da ocijeni Ivanovu prikladnost za opatsku službu i u skladu s tim mu je preda. Novi opat može poslije toga dobiti blagoslov od bilo kojeg biskupa. To je imenovanje zabilježeno i u vatikanskoj knjizi pristojbi *Liber annatarum*, i to 2. siječnja 1494. Ondje se ponavlja da je vrijednost provizije 24 florena i u bilješci se dodaje da je *annata* vraćena uplatitelju "jer ne mora platiti" (*restituta quia non debet solvere*).⁶¹

⁵⁸ Gall 1954. – 1967., 2: 269; Šišić 1903.b, 167. V. i kompilaciju podataka o srednjovjekovnim studentima iz Slavonije i Srijema u Andrić 1996., 117 - 152.

⁵⁹ Koller 1782-1806, 4: 463-466; otud isto prenosi Buturac 1995., 345 - 347, br. 396; ulomke donosi i Hervay 1984., 102.

⁶⁰ Prema Mirku Gašiću, ta je crkva podignuta na stupanj seoske prepoziture (*praepositura ruralis*) 1414. godine i na njemu je ostala do 1496. Posljednji prepozit bio je *Nicolaus Bado*, vjerojatno odvjetač tada ugledne porodice Bodó de Györgyi. U gornjoj buli adresat je nesumnjivo upravo on. V. Gašić 1936., 121 - 144. Protiv Gašićeva mišljenja da je morovička prepozitura bila ukinuta 1496. govori imenovanje na nju iz 1516. godine: v. Körmendy 1990., 109, br. 224.

⁶¹ Körmendy 1990., 97, br. 190. Buturac 1995., 347, br. 397 i 400, daje hrvatsko tumačenje izvornog zapisa.

Patronat nad Kutjevom, o kojem imamo potvrdu iz 1460. da je pripadao Gorjanskima, sada je u rukama Lovre Iločkoga. Taj je velikaš naslijedio bogate posjede, a djelomice i političku moć svoga oca, Nikole Iločkoga (†1477.). Nosio je naslov bosanskoga vojvode, a bio je i mačvanski ban (1477. – 1492.) te kasnije beogradski ban (1511. – 1513.) i kraljevski sudac (1518. – 1524.). Umro je 1524. godine. Jedna Lovrina sestra, Eufrozina, bila je udana za posljednju mušku glavu glasovitog roda Gorjanskih, Joba (†1481.). Preko obudovjele sestre Lovro je došao u posjed mnogih dobara izumrlih Gorjanskih, primjerice Vočina, Našica i samih Gorjana. Tako je stekao i patronat nad opatijom u Kutjevu (usp. Wertner 1906., 264 - 268; Reiszig 1943., 59 - 65).

Patronsko pravo Lovre Iločkoga nad Kutjevom došlo je do izražaja i 1509. godine, kada je opatsko mjesto opet bilo upražnjeno. On je na to mjesto doveo svećenika ne-cistercita po imenu *Johannes Bettokrigh* (to bi prezime lako moglo biti iskvareni zapis kakva hrvatskog prezimena, na primjer Bartolović). O tome doznajemo iz bule pape Julija II. od 21. kolovoza 1509, upućene bodroškom arhidakonu kaločke nadbiskupije (Koller 1782. – 1806., 5: 22 - 25; hrvatski regist u Buturac 1995., 358, br. 427). Papa odobrava patronov izbor i hvali Ivanovu nakanu da i sam postane redovnikom u samostanu. O samostanu kaže da je u različitim svojim sastavnicama razoren i ruševan (*in diversis suis membris distructum et ruinosum*). Ipak, prihod samostana porastao je na 60 zlatnih dukata godišnje (ili otprilike isto toliko florena). Bodroški arhidakon dobiva zadatak da ocijeni Ivanovu sposobnost i postavi ga za opata, uz uvjet da u roku od dvije godine usvoji cistercitske zavjete i postane redovnik, pa će tada moći zatražiti i biskupski blagoslov; u suprotnom će po isteku tog roka izgubiti upravu nad samostanom.

Po svemu sudeći, Ivan *Bettokrigh* je ispunio uvjete i ostao više godina kutjevačkim opatom. Naime, izgleda da se jedna vijest iz 1519. odnosi upravo na njega. Riječ je o buli pape Lava X. izdanoj 12. listopada te godine, kojom se imenuje tročlana komisija za istraživanje svetosti franjevca Ivana Kapistrana i koja je označila početak službenog kanonizacijskog procesa toga sveca. Komisiju su sačinjavali pečuški biskup Juraj de Szatmár, srijemski biskup Ivan Ország de Guth i opat Kutjeva po imenu Ivan.⁶²

⁶² Wadding 1931. - 34, 16: 122, izvješćuje o tome pod godinom 1520.: *Fuit itaque commissa nova miraculorum inquisitio et examen tribus iudicibus, Quinque-ecclesiensi et Sirmiensi episcopis et abbati de Gotho, qui diligenter operi incumbentes, copiosum efformarunt processum in illis partibus Hungaricis aliisque vicinis...* Usp. Andrić 1999., 144 - 146. Usp. također Wadding 1931. - 34, 12: 479, gdje nabroja različite zbirke Kapistranovih čudesa: *Quintus [processus] in variis Hungariae partibus auctoritate Leonis X factus ab episcopis Quinque-ecclesiensi et Sirmiensi, et abbate de Gethlo (sic!), dioecesis Quinque-ecclesiensis.*

15. GAŠENJE SAMOSTANA

Poslije smrti Lovre Iločkoga, njegova se druga žena, Magdalena Bukovička, udala za Ladislava More de Chula koji se, poslije mohačkog poraza, priklonio kralju Ferdinandu te postao njegov savjetnik (*consiliarius*) i predstojnik trpeznika (*magister dapiferorum*). Ferdinand mu se odužio za vjernost dvjema poveljama izdanim u Budimu 9. lipnja 1529. godine. U prvoj je Ladislavu, njegovoj ženi Magdaleni i sinu Ivanu potvrdio pod naslovom "nove donacije" brojne kaštele i posjede, među kojima i neke što ih je ranije držao Lovro Iločki (Orahovicu, Raču, Jalšovu itd.) (Bojničić 1905., 199 - 200, br. 35; usp. i sažetak u Wertner 1906., 267). U drugoj povelji, Ferdinand potvrđuje Moreu pravo patronata nad opatijom u Kutjevu, koje mu je dodijelio još pokojni Ludovik II. poslije smrti Lovre Iločkog. Prema tome, posljednji prijenos patronskog prava zbio se negdje između sredine 1524. i sredine 1526. godine. Zanimljivo je da se u Ferdinandovoj ispravi opatija opisuje kao *abbatia de Gotho ordinis sancti Benedicti*, te se malo dalje napominje da More, kao patron, može predlagati za opate osobe zaređene u benediktinski red.⁶³ Je li posrijedi zabuna ili su Kutjevo u međuvremenu zaista preuzeli benediktinci? Kako je do tog vremena Požeška kotlina već pretrpjela ozbiljne osmanlijske napade (1526. i 1528. godine), bit će najvjerojatnije da u Kutjevu više nije bilo nikakvih redovnika. Odredbe o predlaganju opata imale su zacijelo već samo fiktivnu vrijednost, a od opipljiva je značenja bilo samo to da je patron bio vlasnik nekadašnjih samostanskih dobara, kao što se naglašava i u povelji. No, i tom se aspektu patronata bližio kraj.

Možda posljednji spomen Kutjeva prije pada pod Turke u hrvatskim ili ugarskim izvorima jest onaj u dataciji jednog dopisa Petra I. Erdödyja od 26. srpnja 1536., koja glasi: "u taboru kod Kutjeva u Požegi" (*Geben im leger bey Gotho jn Poschega*) (Laszowski 1914. - 1917., 2: 289, br. 296; prenosi Buturac 1995., 379, br. 479). Erdödy tada javlja da Turci nadiru preko Save i spremaju se na napad. Na početku 1537. Turci su zaposjeli Požegu i vjerojatno Kaptol, a početkom iduće godine jedan turski vojskovođa, Veli "vojvoda", tražio je da mu se predaju tvrđave Kutjevo i Gradište. Početkom 1539. pala je u osmanlijske ruke tvrđava Franje Tahija na Papuku, Kamengrad. Kutjevo je vjerojatno osvojeno tek 1540., jer se u turskom popisu načinjenom ujesen te godine navodi kao posve pusto selo (Moačanin 1997., 32 - 33 i 141; Mažuran 1977., 163 - 4).

⁶³ Ispravu su tiskali Bojničić 1905., 200, br. 36 = Bunyitay, Rapaics i Karácsonyi 1902. - 1912., 1: 467, br. 471. Kratak referent donosi Buturac 1995., 369, br. 461.

16. NAKNADNE VIJESTI

Unatoč činjeničnom stanju, pravni nasljednici posjeda izgubljenih u ratu još su nekoliko desetljeća nastojali dokazivati i obnovljati svoja vlasnička prava. Tako je 1550. godine Katarina, kći Ladislava Morea i Magdalene Bukovičke, žena Eustahija de Feled, tražila od kralja potvrdu svojih posjeda jer su joj listine propale u posljednjim turskim napredovanjima. Ferdinand I izdao je tu potvrđnicu u Požunu 20. veljače 1550., skupa s tadašnjim jegarskim biskupom Nikolom Oláhom (Laszowsky 1900., 121 - 123).⁶⁴ Riječ je mahom o kaštelima, trgovištima, selima i posjedima koji se tada nalaze u vlasti Osmanlija ili pak pristaša Ivana Žigmunda Zapolje, koji su vladali istokom nekadašnjeg ugarskog kraljevstva. Tako se u požeškoj županiji navodi pravo patronata nad samostanom u Kutjevu skupa s pripadajućim dobrima.⁶⁵

U to je vrijeme samostan u Kutjevu već vjerojatno bio u ruševinama. Osmanlijski popis iz 1545. navodi Kutjevo kao trgovište i sjedište nahije, a popis iz 1561. spominje zapuštene vinograde, njive i livade "koje je u nevjerničko vrijeme posjedovao svećenik opat" (Moačanin 1997., 217 - 218 i 359 - 360). 1660. godine, u izvještaju franjevca Petra Nikolića, vikara zagrebačkog biskupa u Slavoniji, dobivamo sažet - i stilski vrlo rogoabatan - opis ostataka samostana. Tu čitamo: "U selu zvanom *Kuttievo*, ne znam kojim se drugim imenom u starini nazivalo, bio je velik samostan, bio je kao mali grad, bijaše opatija, nepoznato je kojem redu pripadaše, sada stoji pust iako se nalazi takoreći posred onoga mjesta, jer je većim dijelom razoren, ipak stoje unutarnji zidovi i neki tornjevi. Sada tu nad rečenim samostanom stvarno stoji crkva sagrađena od drva i nalazi se naš gostinjac, gdje sam ja neko vrijeme bio kao župnik kako za *Guttievu* tako i za Kaptol."⁶⁶

Odmah po oslobodenju od Turaka (1687.), zagrebački kanonik Ivan Josip Babić postigao je u Beču da

⁶⁴ Wertner 1906., 267, daje pregled sadržaja te isprave (pritom je krivo datira s 1. veljače).

⁶⁵ *item castra Posgawar et Posgawywar cum castello Redemlye alio nomine Zwynar vocato, ac ius patronatus abbacie Honeste vallis de Gottho, cum eorum ciuitatibus, oppidis, villis, possessionibus et prediis in Posega* (Laszowsky 1900., 122).

⁶⁶ *In pago dicto Kuttievo nescio alio nomine quo vocabatur antiquitus fuit grande monasterium, fuit quasi oppidolum, erat abbatia, ignoratur cujus ordinis fuerat, manet desertum, licet sit quasi in medio illius loci, cum sit dirutum magna ex parte, manent tamen muri intrinseci turresque aliquae. Ibi ecclesia ex ligno fabricata defacto manet supra praedictum monasterium et est hospitium nostrum; ubi ego fui pro parcho per aliquod tempus tam Guttieue quam Captoly.* V. Smičiklas 1891., 8 = Fermandžin 1892., 493 = Barle 1907., 165. Usp. Buturac 1970., 31

bude imenovan naslovnim opatom cistercitske opatije u Kutjevu, s pravom da raspolaže njenim nekadašnjim posjedima. Bio je to jedan od poteza povučenih u nadmetanju između zagrebačkog i bosanskog biskupa oko toga kome će pripasti crkvena vlast u oslobođenoj Slavoniji. Desetak godina kasnije, Babić je prepustio kutjevačko vlastelinstvo isusovcima (Buturac 1970., 151; Ostojić 1963. -5, 3: 233). U popisu vlastelinstva iz 1702. čitamo: "Od ostalih stvari nema ničega osim jedne crkve i jedne obzidane zgrade, sasvim porušene, koja je nekoć bila opatski (ili opatijski) stan".⁶⁷

KRONOLOŠKI PREGLED IZRAVNIH VIJESTI O SAMOSTANU U KUTJEVU:

- 1231.: opći kapitul reda nalaže da cisterciti iz Bakonya (Zirca) nastane novi samostan koji osniva kaločki nadbiskup Ugrin Csák;
- 1232.: osnutak samostana u Kutjevu, prema srednjovjekovnim katalozima reda;
- 1234.: papa Grgur IX. traži od cistercita u Kutjevu da pošalju dva konversa u hospital nadbiskupa Ugrina kod Bača;
- 1250.: opat Kutjeva sudjeluje u dodjeljivanju nekih posjeda plemićima iz roda Rád; tri od tih posjeda (*Puzada, Coprina, Blathka*) graniče sa samostanskom zemljom;
- 1266.: opat Kutjeva nadzire osnivanje novog samostana u Galiciji;
- 1282.: samostan u Kutjevu, kao *locus credibilis*, potvrđuje raniju ispravu požeškog kaptola o kupoprodaji zemlje između sinova bana Rolanda i Benedikta, pretka Veličkih;
- 1330.: posjed Nikole Giletića Gradište graniči na zapadu sa samostanskim posjedom;
- oko 1330.: samostan naveden u jednom popisu ugarskih samostana pape Ivana XXII.;
- 1337.: redovnik iz Kutjeva Nikola de Metis žali se papi Benediktu XII. da je bio bačen u tamnicu pa istjeran iz samostana jer se protivio nametnutim opatima; papa naređuje istragu;
- 1347.(?): kralj Ludovik I. traži od Nikole Vukovskog da zaštiti samostan i njegova opata Rikarda;
- 1354., 1359., 1363., 1364., 1366., 1393.: opat Kutjeva sudjeluje u papinskim dodjelama crkvenih beneficija;

1356. – 1358.: vizitator Seyfried iz Waldsteina nalazi u Kutjevu ostarjela opata; samostan je u dobru materijalnom stanju, ali ima manje od 12 redovnika; godišnji mu je prihod viši od 100 maraka, a uplatio je kontribuciju od 5 florena;
- 1367.: opat Kutjeva sudjeluje u istrazi o nasilnim djelima opata iz Pilisa;
- 1393.: opat Kutjeva uplatio je Svetoj Stolici 100 florena (za imenovanje);
- 1398.: opat Kutjeva Rikard ujedno je duhovni vikar biskupije Ancona i u tom svojstvu kažnjava nekog svećenika zbog krađe;
- 1422.: opat Kutjeva sudjeluje u papinskoj dodjeli crkvenog beneficija;
- 1444.: samostan ima upravitelja, Mihovila iz Podbučja;
- 1460.: po smrti opata Urbana, udovica Aleksandrina Gorjanska kao patron samostana predlaže za opata franjevca Stjepana iz Orahovice; papa Pio II. potvrđuje ga, a redovnici prihvaćaju; prihod samostana je 40 malih turonskih libara; anatu za imenovanje u iznosu od 17 florena plaća jedan ostrogonski kanonik;
- 1466.: spominje se samostanski posjed Bokodinovac (kod Pleternice);
- 1467.: Vitus Huendler, sufragan pečuškog biskupa i biskup Bđina, naziva se upraviteljem samostana u Kutjevu;
- 1470.: Nikola iz Brčina tuži Jurja, opata Kutjeva, zbog otimanja stoke i ljetine na samostanskim posjedima Laka i Petričevac;
- 1477.: opat Aleksandar nastupa u ime kraljevskih poslanika na jednom sudskom procesu u Zagrebu;
- 1478.: Nikola iz Brčina i Juraj Kupša Vrbovski tuže opata Aleksandra zbog napadaja njegovih jobagiona na kuriju Vrbovskog; opat se mora zakleti sa svjedocima da je nedužan i nadoknaditi štetu; spominje se samostanski posjed Lakušija;
- 1486.: opat Kutjeva nadzire smjenu opata u samostanu u Pilisu;
- 1493.: po smrti opata Nikole, patron samostana vojvoda Lovro Iločki predlaže kutjevačkog cistercita Ivana Ivanova; papa Aleksandar VI. ga odobrava; u samostanu su samo tri-četiri redovnika, a prihod mu je 24 florena;
- 1498.: spominje se samostanski posjed Vrbanovac;

⁶⁷ *De reliquo praeter unam ecclesiam et aedificium unum muratum totaliter dirutum, quae residentia aliquando fuit abbatialis, nihil reperitur* (Smičiklas 1891., 2: 159).

1509.: patron Lovro Iločki predlaže svećenika Ivana *Bettokrigha* za opata, što papa Julije II. odobrava; samostan je "ruševan", a prihod mu je 60 zlatnih dukata;

1519.: papa Lav X. imenuje kutjevačkog opata Ivana u odbor za istraživanje svetosti Ivana Kapistrana;

1529.: kralj Ferdinand potvrđuje Ladislavu Moreu patronat nad samostanom;

1538. – 1540.: u tom razdoblju Kutjevo zauzeli Osmanlije;

1550.: kralj Ferdinand potvrđuje patronat Katarini, kćeri Ladislava Morea.

BIBLIOGRAFIJA

A) OBJAVLJENI IZVORI:

Áldásy, Antal. 1895. "Regesták a Vatikáni levéltárból" [Regesti iz Vatikanskog arhiva]. *Történelmi tár* 18.

Barle, Janko. 1907. "Popis župa u donjoj Slavoniji od god. 1660". *Vjesnik Zemaljskog arkiva* 9.

Bojničić, Ivan. 1905. "Kraljevske darovnice, odnoseće se na Hrvatsku, iz kraljevskih registraturnih knjiga *Libri regii*". *Vjesnik Zemaljskoga arkiva* 7.

Bullae Bonifacii IX pontificis maximi. 1888. - 1889. Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, ser. 1, sv. 3 - 4. Budimpešta.

Bunyitay, Vincze, Rajmund Rapaics i János Karácsonyi. 1902. - 1912. *Egyháztörténelmi emlékek a Magyarországi hitújítás korából / Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia*. 5 sv. Budimpešta.

Canivez, Josephus (prir.). 1933. - 1941. *Statuta capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*. 8 sv. Louvain.

Fejér, György. 1829. - 1844. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. 11 knjiga [u 40 svezaka]. Buda.

Fermendžin, Euzebije. 1892. *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*. Zagreb.

Hoberg, Hermannus. 1949. *Taxae episcopatum et abbatiarum pro servitiis communibus solvendis, ex libris obligationum ab anno 1295 usque ad annum 1455 confectis*. Studi e testi 144. Vatikan.

Iványi, Béla. 1942. *A körmendi levéltár memorabiliái*. Körmend.

Kickh, Ivo. 1895. "Abt Seyfried von Rein als Visitor und Reformator der ungarischen Cistercienserklöster". *Cistercienser-Chronik (Bregenz)* 7/71: 9 - 15.

Koller, Josephus. 1782. - 1806. *Historia episcopatus*

Quinqueecclesiarum. 6 sv. Posonii-Pestini.

Körmendy, József. 1990. *Annatae e regno Hungariae provenientes in Archivio Secreto Vaticano, 1421-1536*. Budimpešta.

Laszowski, Emilij. 1914. - 1917. *Habsburški spomenici kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. 3 sv. Zagreb.

Laszowski, Emilij. 1900. "Važna izprava od godine 1550.". *Vjesnik Zemaljskoga arkiva* 2.

Lukcsics, Pál. 1931. - 1938. *Diplomata pontificum saeculi XV*. 2 sv. Budimpešta.

Lukinović, Andrija. 1994. *Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis*. Sv. 6. Zagreb.

Moačanin, Nenad. 1997. *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537-1691)*. Jastrebarsko.

Nagy, Imre et alii. 1871. - 1931. *Zichy-család idosb ágának okmánytára / Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy*. 12 sv. Pešta.

Nagy, Imre. 1878. - 1891. *Anjoukori okmánytár / Codex diplomaticus hungaricus Andegavensis*. 6 sv. Budimpešta.

Pou Y Marti, Ioseph M. 1939. *Bullarium franciscanum*. N. s. sv. 2. Quaracchi.

Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria 1281-1375. 1887. Monumenta Vaticana Hungariae, ser. 1, sv. 1. Budimpešta.

Smičiklas, Tade. 1891. *Dvijestogodišnjica oslobodjenja Slavonije*. Sv. 2: Spomenici o Slavoniji u XVII. vijeku, 1640. - 1702. Zagreb.

Smičiklas, Tadija et alii. 1904. - 1990. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. 18 sv. Zagreb.

Šišić, Ferdo. 1903. a. "Lažne, krivo odredjene i nikako neodredjene izprave za hrv. povjest (1102. - 1400.)". *Vjesnik Zemaljskoga arkiva* 5.

Šišić, Ferdo. 1911. i 1912. "Iz arkiva hercega Batthyányja u Körmendu". *Vjesnik Zemaljskog arkiva* 13: 220 - 237; 14: 43 - 58.

Theiner, Augustinus. 1859. - 1860. *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. 2 sv. Rim.

Tkalčić, Ivan Krstitelj. 1902. *Povjestni spomenici slobodnoga kraljevskoga grada Zagreba*, sv. 7 [Libri citationum et sententiarum, sv. 4]. Zagreb.

Urbain V (1362-1370): Lettres communes analysées d'après les registres dits d'Avignon et du Vatican. 1954. - 1983. 9 sv. Prir. M. H. Laurent, P. Gasnault (et alii), F. Avril, P. Botineau, J.-R. Gaborit, D. Gaborit-Chopin, M. Hayez, A.-M. Hayez, J. Mathieu, M.-F. Yvan. Pariz-Rim.

Wadding, Lucas. 1931. - 34. *Annales Minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum*. 3. izd. 25 sv. Quaracchi-Rim.

Wenzel, Gusztáv. 1860. - 1874. *Árpádkori új okmánytár*. 12 sv. Budimpešta.

B) LITERATURA:

- Adamček, Josip. 1977. "Požega i požeška županija u srednjem vijeku". U: Ive Mažuran (ur.), *Požega 1227-1977*. Slavenska Požega.
- Andrić, Stanko. 1996. "Studenti iz slavonsko-srijemskog međuriječja na zapadnim sveučilištima u srednjem vijeku". *Croatica christiana periodica* XX/37: 117 - 152.
- Andrić, Stanko. 1999. *Čudesna svetoga Ivana Kapistrana – povijesna i tekstualna analiza*. Slavonski Brod – Osijek.
- Békefi, Remig. 1898. *A pásztoi apátság története, 1190-1702*. [A zirczi, pilisi, pásztoi és szent-gothárdi ciszterci apátságok története, sv. 3.] Budimpešta.
- Blaise, A. 1975. *Lexicon latinitatis mediæ ævi, praesertim ad res ecclesiasticas investigandas pertinens*. 2. izd. Turnhout.
- Buturac, Josip. 1963. "Naselja Požeštine u kasnom srednjem vijeku". *Vjesnik Muzeja Požeške kotline* 2/1.
- Buturac, Josip. 1970. *Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja*. Zagreb.
- Buturac, Josip. 1984. "Plemićke obitelji i njihovi posjedi ili gospoštije u požeškom kraju od XIII. – XVI. stoljeća". *Požeški zbornik* 5.
- Buturac, Josip. 1995. *Pisani spomenici Požege i okolice 1210-1536*. Jastrebarsko.
- Cottineau, L. H. 1995. (pretisak). *Répertoire topo-bibliographique des abbayes et prieurés*. Turnhout.
- Csánki, Dezső. 1889. *A Magyar király országos levéltár diplomatikai osztályában xrzött pecsétek mutatója*. Budimpešta.
- Csánki, Dezső. 1890. - 1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. 5 sv. Budapest.
- Ćuk, Juraj. 1924. "Požeško plemstvo i požeška županija od doba prvih sačuvanih imena i naziva do polovice četrnaestoga vijeka". *Rad JAZU* 229.
- Ćuk, Juraj. 1925. "Požeško plemstvo i požeška županija od doba prvih sačuvanih imena i naziva do polovice četrnaestoga vijeka". *Rad JAZU* 231.
- Degmedžić, Ivica. 1977. "Požega i okolica – studije o razvoju naselja". U: Ive Mažuran (ur.), *Požega 1227-1977*. Slavenska Požega.
- Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*. 1912. sv. 1. Pariz.
- Engel, Pál. 1996. *Magyarországi világi archontológiája, 1301-1457* [Svjetovna arhontologija Ugarske, 1301. – 1457.]. 2 sv. Budimpešta.
- Fuxhoffer, Damianus. 1869. *Monasteriologia regni Hungariae*. Preradio Maurus Czinár. 2 sv. Vindobonae et Strigonii.
- Gall, Franz. 1954. - 1967. *Die Matrikel der Universität Wien*. 3 sv. Graz-Köln-Wien.
- Gašić, Emerik. 1936. *Povijest župe i mjesta Morović*. Đakovo.
- Herkov, Zlatko. 1956. *Grada za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*. 2 sv. Zagreb.
- Hervay, Ferenc L. 1984. *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*. Rim.
- Horvat, Zorislav i Ivan Mirnik. 1977. "Graditeljstvo srednjeg vijeka u Požeškoj kotlini". U: Ive Mažuran (ur.), *Požega 1227-1977*. Slavenska Požega.
- Šišić, Ferdo. 1903b. "Hrvati na bečkom sveučilištu od god. 1453. - 1630". *Vjesnik Zemaljskoga arkiva* 5.
- Karácsonyi, János. 1900-01. *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig* [Ugarski plemićki rodovi do sredine 14. stoljeća]. 3 sv. Budimpešta.
- Klaić, Vjekoslav. 1985. *Povijest Hrvata*. 5 sv. Prir. Trpimir Macan. Zagreb. (Prvo izd. 1899. - 1911.)
- Lekai, Louis J. 1976. "Medieval Cistercians and their social environment. The case of Hungary". *Analecta s. Ordinis Cisterciensis* 32.
- Mažuran, Ive. 1977. "Požega i požeška kotlina za turske vladavine". U: Ive Mažuran (ur.), *Požega 1227-1977*. Slavenska Požega.
- Mažuranić, Vladimir. 1975. [pretisak]. *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*. 2 sv. Zagreb.
- Moačanin, Nenad. 1983. "Granice i upravna podjela Požeškog sandžaka". *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti JAZU* 13.
- Ostojić, Ivan. 1963. - 5. *Benediktinci u Hrvatskoj*. 3 sv. Split.
- Reiszig, Ede. 1943. "Az Újlaki-család". *Turul* 57.
- Romhányi, Beatrix. 1995. "Cistercians in medieval Hungary". *Annual of Medieval studies at the CEU, 1993-1994*. Budapest.
- Rupp, Jakab. 1870. - 6. *Magyarország helyrajzi története* [Mjestopisna povijest Ugarske]. 3 sv. Budimpešta.
- Šanjek, Franjo. 1975. *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*. Zagreb.
- Thaly, Kálmán. 1885. *A székesi gróf Bercsényi család, 1525-1835*. Budimpešta.
- Thurocz, Johannes de. 1988. *Chronica Hungarorum. II: Commentarii*. Prir. Elemér Mályusz i Gyula Kristó. 2 sv. Budimpešta.
- Turković, Milan. 1935. *Opatija Blažene Djevice Marije de Gotho*. Zagreb.
- Turković, Milan. 1936. *Povijest opatija reda cistercita u Hrvatskoj-Slavoniji i Dalmaciji*. Sušak.
- Ullmann, Walter. 1974. *A short history of the papacy in the Middle Ages*. London.
- Wertner, Mór. 1897. "A Garaiak". *Századok* 31.
- Wertner, Mór. 1906. "Nikolaus von Ilok (Ujlak), 'König' von Bosnien, und seine Familie". *Vjesnik Zemaljskog arkiva* 8.
- Wertner, Mór. 1909. "Az Árpádkori bánok" [Banovi u doba Arpadovića]. *Századok* 43.
- Wertner, Mór. 1911. "Magyar hadjáratok a XV. század első felében". *Hadtörténelmi közlemények* 12.
- Zathey, Jerzy i Jerzy Reichan. 1974. *Indeks studentów Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1400-1500*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- Zimányi, Vera. 1969. *A herceg Batthyány család levéltára – repertorium*. Budimpešta.

LE MONASTÈRE CISTERCIEN DE LA SAINTE VIERGE MARIE À KUTJEVO

RÉSUMÉ

Le monastère à Kutjevo (hongr. Gotó) a été fondé en 1232 par Ugrin de Csák, archevêque de Kalocsa (1219-1241), qui avait obtenu auparavant le château de Požega comme un appui dans la lutte contre les hérétiques (probablement bosniaques). En 1234, quand Ugrin a établi un hôpital dans les environs de Bač, le pape Grégoire IX a demandé à l'abbé de Kutjevo d'y envoyer deux frères convers. L'influence de l'archevêque Ugrin dans le comté de Požega a cessé après 1235, quand il devient directement soumis à la reine. En 1250, l'abbé de Kutjevo assiste à la donation de quelques terres aux nobles du lignage de Rád. En 1266, il est autorisé par le chapitre général de l'ordre à surveiller une fondation nouvelle en Galicie. En 1282, le monastère acte comme un *locus credibilis* en confirmant une charte sur l'achat-vente des domaines Glogovica et Petnja (près de Brod). Le monastère est mentionné brièvement comme voisin du domaine Gradište (en 1330) et dans une liste des redevances des monastères hongrois-croates, faite sous le pape Jean XXII (vers 1330). Les collecteurs de la dîme pontificale extraordinaire (1332-1337) ne font aucune mention du monastère. En 1337, Benoît XI ordonne aux abbés de Zagreb et Topusko de conduire une enquête sur les plaintes de Nicolas de Metis, un moine de Kutjevo. D'après celui-ci, il y avaient dernièrement deux abbés intrus à Kutjevo. Le premier avait été imposé par des "certains nobles", qui ont ensuite réagi à l'opposition de Nicolas par l'emprisonnant. L'autre abbé fut nommé par les inspecteurs de l'ordre et favorisé par quelques nobles lui-aussi; il expulsa Nicolas par la suite de sa contestation. L'inspection des monastères de la Hongrie et Slavonie, faite en 1356-57. par Seyfried de Waldstein, abbé de Rein, laissa une brève description de notre monastère: son abbé était d'un âge avancé, assez soucieux de la fortune du monastère, mais il y avait moins de douze moines. Son revenu annuel dépassait 100 marcs.

D'après les registres du Saint-Siège, l'abbé de Kutjevo a participé aux plusieurs collations des bénéfices ecclésiastiques dans les diocèses de Pécs et de Bosnie (en 1354, 1359, 1363, 1364, 1366, 1393, 1422). En 1367, l'abbé participe à l'enquête sur quelques délits de l'abbé de Pilis. D'après les archives de la Chambre Apostolique, l'abbé de Kutjevo a payé 100 florins pour la taxe de nomination ou "service commun" (ce qui correspond au revenu annuel de 300 florins, ou environ 110 marcs). Une lettre de Boniface IX de 1398 nous révèle que l'abbé de Kutjevo nommé Richard était en même temps le vicaire général de l'évêque d'Ancône, Guglielmo Dallavigna. En exerçant cette dernière fonction, Richard a châtié sévèrement (par l'enfermant dans un clocher) un prêtre coupable

d'un vol; pour cela, il fut excommunié par un autre dignitaire de la diocèse. Une charte de 1444 fait mention de l'administrateur (gubernator) du monastère, Michel de Podbučje. Ce n'est qu'en 1460 que nous apprenons qui était le patron de Kutjevo (hormis le patronat initial d'Ugrin de Csák): c'est Alexandrine, la veuve du comte palatin Ladislav de Gorjan [hongr. Gara], qui propose le franciscain Etienne d'Orahovica pour la charge d'abbé, suivant la mort de l'abbé Urbain. Le pape Pie II l'a confirmé et la communauté du monastère l'a accepté. A cause de sa pauvreté, au lieu d'Etienne, 17 florins pour la taxe pontificale (*annata*) ont été payés par un chanoine d'Esztergom.

Quelques chartes de la seconde moitié du 15ème siècle mentionnent des domaines appartenantes au monastère: Bokodinovac (1466), Laka et Petričevac (1470), Lakušija (1478), Vrbanovac (1498). En 1467, l'évêque de Bdin et coadjuteur de l'évêque de Pécs, le carme allemand nommé Vítus Huendler, s'appelle dans une charte l'administrateur (gubernator) de Kutjevo. En 1470 et 1478, les abbés de Kutjevo, nommés Georges et Alexandre respectivement, ont été accusés par les propriétaires locaux, Nicolas de Brčino et Georges de Vrbova, de certains actes de violence commis par les paysans du monastère. L'abbé Alexandre apparaît aussi en 1478, assistant les officiers du roi dans une intervention judiciaire à Zagreb. Après l'extinction de la famille de Gorjan (en 1481), le patronat de Kutjevo a passé au duc Laurent d'Ilok [hongr. Újlak]. Suivant la mort de l'abbé Nicolas, le duc a proposé un certain Jean, fils de Jean, lui-même un moine de Kutjevo. Le pape Alexandre VI a confirmé ce candidat en 1493; nous apprenons de sa bulle que le monastère était habité par trois ou quatre moines seulement et que son revenu annuel ne dépassait pas 24 florins d'or. Le même patron a présenté l'abbé suivant, le prêtre séculier Jean dit Bettokrih, qui fut confirmé par Jules II en 1509. La bulle décrit le monastère comme "ruiné", alors que son revenu s'est agrandi (60 ducats d'or). C'est probablement le même Jean, abbé de Kutjevo, qui fut nommé, par Léon X, en 1519, l'un des trois commissaires pour l'enquête sur la sainteté du franciscain Jean de Capistran († 1456). Après la mort du duc d'Ilok en 1524, le patronat de Kutjevo fut acquis par Ladislav More de Chula. Le roi Ferdinand de Habsbourg lui a confirmé ce titre en 1529 et aussi à sa fille Catherine en 1550. Mais alors Kutjevo était déjà sous la domination Ottomane, étant pris entre 1538 et 1540, et la communauté monastique a vraisemblablement cessé d'exister bien avant ces années.